אישים באגרות הראי"ה

רבי יהודה הלוי, בעל 'הכוזרי'

רב, משורר ופילוסוף מספרד, מחבר 'ספר הכוזרי' · 1075–1141 בקירוב

9 אגרות

דברי הרב קוק ודברי הרב שלמה אבינר, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

בקצרה

רבי יהודה בן שמואל הלוי נולד בסוף המאה ה-11, בטולדו או בטודלה שבספרד, ונפטר בשנת 1141 בקירוב. היה מגדולי המשוררים והפילוסופים בתור הזהב של יהדות ספרד. חיבורו הפילוסופי המרכזי הוא 'ספר הכוזרי', וכתב גם קינות ושירים, ובהם "ציון הלא תשאלי".

הרב קוק על רבי יהודה הלוי

'הכוזרי' היה הספר שהרב קוק לימד בקביעות בשיעוריו הרוחניים. בחשוון תרע"א (1910) כתב לר' שם טוב גפן שהוסיף בישיבה ביפו (ראו בפרשת הישיבה ביפו (תרס"ז-תרע"ד)) את לימוד חכמת הדת הפנימית, "בהגידי שלשה שיעורים בשבוע את הכוזרי" (כרך ב', אגרת שלט); לאחיו, הרב דובער, כתב בשבט תרע"ג (1913) שהוא מרצה את הכוזרי בקביעות יותר משנתיים, כספר שמתפשט בהגיונותיו על רוב מקצועות הלכות דעות (כרך ב', אגרת תקא); לבנו הרצי"ה סיפר בסיוון תרע"ד (1914) על הנושא שדיברו בו באותו יום בשיעור הכוזרי (כרך ב', אגרת תרצג); וגם בלונדון, באייר תרע"ו (1916), הבטיח לומר שיעור רוחני לבחורי הישיבה, "שכהרגלי יהי' הנושא" הכוזרי (כרך ג', אגרת תשע).

עם זאת כתב לרב יצחק אייזיק הלוי, באב תרס"ח (1908), שכוונתו בלימוד הצד הרוחני שבתורה אינה ללמוד את 'אמונות ודעות', את 'מורה נבוכים' ואת 'הכוזרי' כשהם לעצמם, כדי לקחת מהם כלי מלחמה (כרך א', אגרת קמט).

הרב קוק הביא את דברי הכוזרי בכמה עניינים: לרב יעקב משה חרל"פ הביא את דבריו על מי שנכנס לפרישות בלי חכמה (כרך א', אגרת עג); לר' שמואל אלכסנדרוב כתב שאין לטשטש את ההבדל העצמי בין ישראל לעמים, "אפילו נימא אחת מגדרו של הכוזרי" (כרך א', אגרת קמ); ולרב יהודה לייב פישמן כתב ש"שי' הכוזרי היא שהנבואה ורוה"ק מסייע להוראה", שלא כדעת הרמב"ם (כרך ב', אגרת תסז).

בהסכמתו לספר הדרושים של הרב מרדכי צבי שוורץ (כסלו תרע"ז) תיאר הרב קוק שתי דרכים בעבודת האמונה: דרך החוקרים, ובראשם רב סעדיה גאון והרמב"ם, ודרך "גדולי חכמי הרגש", שבראשם עומד רבי יהודה הלוי (כרך ג', אגרת תשצג).

הרב שלמה אבינר על רבי יהודה הלוי

הרב שלמה אבינר כותב שהרב קוק קבע באגרות את חמשת הספרים העיקריים של הראשונים: 'חובות הלבבות', 'אמונות ודעות', 'הכוזרי', 'מורה נבוכים' ו'ספר העיקרים'. (מקור: מורה נבוכים - ספר טוב? (אבינרפדיה))

הרב אבינר מביא שכאשר ייסד הרב קוק את ישיבת "מרכז הרב", הורה ללמוד בה את ספר הכוזרי, משום שהוא נצרך מאוד לתקופתנו. הוא מסביר שדרכו של רבי יהודה הלוי היא דרך של ראייה ולא של

הוכחה: הוא אינו מוכיח שיש עם סגולה, אלא מודיע ומסביר. ולפי הרב קוק, בדור התחייה יש להדגיש דווקא את המחשבות הישראליות המיוחדות, ולא רק את המחשבות הכלליות. (מקור: מתוך ספרי הרב)

"מה מיוחד בספר הכוזרי?" - במלואו, בלשונו של הרב אבינר: שאלה ותשובה: מדוע הרים הרצי"ה על נס את ספר הכוזרי מעל כל ספרי האמונה, בעקבות הגר"א. (מקור: מתוך ספרי הרב)

האגרות

כרך א', אגרת עג: באייר תרס"ז, מיפו, לרב יעקב משה חרל"פ: דברי הכוזרי על מי שנכנס לפרישות בלי חכמה.

"במאמר שלישי סי' א'"

כרך א', אגרת קמ: בכ"ז באייר תרס"ח, מיפו, לר' שמואל אלכסנדרוב: ההבדל העצמי בין ישראל לעמים.

"מגדרו של הכוזרי"

כרך א', אגרת קמט: בד' במנחם אב תרס"ח, מרחובות, לרב יצחק אייזיק הלוי: לימוד הצד הרוחני שבתורה אינו רק לימוד הכוזרי ודומיו.

"את המו"נ והכוזרי ודומיהם"

כרך ב', אגרת שלט: בכ"ב במרחשוון תרע"א, מיפו, לר' שם טוב גפן: שלושה שיעורים בשבוע בכוזרי בישיבה.

"בהגידי שלשה שיעורים בשבוע את הכוזרי"

כרך ב', אגרת תסז: בראש חודש מרחשוון תרע"ג, מיפו, לרב יהודה לייב פישמן: שיטת הכוזרי שהנבואה ורוח הקודש מסייעות להוראה.

"שי' הכוזרי היא שהנבואה ורוה"ק מסייע להוראה"

כרך ב', אגרת תקא: בכ"ב בשבט תרע"ג, מיפו, לאחיו הרב דובער: שיעורים קבועים בכוזרי.

"מרצה שיעורים קבועים, איזה פעמים בשבוע, את הכוזרי"

כרך ב', אגרת תרצג: בכ"א בסיוון תרע"ד, מיפו, לבנו הרצי"ה: על מה דיברו בשיעור הכוזרי.

"היום דברנו בשיעור הכוזרי"

כרך ג', אגרת תשע: בט"ז באייר תרע"ו, מלונדון, לבנו הרצי"ה: שיעור רוחני בכוזרי לבחורי הישיבה.

"שיעור אחד רוחני, שכהרגלי יהי' הנושא"

כרך ג', אגרת תשצג: בג' בכסלו תרע"ז, מלונדון, הסכמה לספר הרב מרדכי צבי שוורץ: רבי יהודה הלוי בראש חכמי הרגש.

"ודעת גדולי חכמי הרגש, שבראשם עומד ר' יהודה הלוי"

ראו גם

הרמב"ים. (הרמב"ים)

על רבי יהודה הלוי (המכלול). (רבי יהודה הלוי)

נוסח האגרות – עם ביאור

9 האגרות שבהן נזכר רבי יהודה הלוי, לפי סדר הכרכים, כל אחת עם התמצית שלה. הביאור משולב בתוך נוסח האגרות: בסוגריים מרובעים, באות קטנה ועל רקע תכלת. הוא אינו חלק מלשון האגרת

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת עג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: אייר תרס"ז - יפו **נמען:** הרב יעקב משה חרל"פ

הסכמה לחוברת מכתבים של הרב צבי מיכל שפירא, שהוציא תלמידו הרב חרל"פ, עם תולדותיו. הרב קוק משבח את קדושתו, ענוותו וגדלותו בהלכה ובאגדה. הרב קוק מזהיר שדרך הפרישות והסיגופים שלו מתאימה רק ליחידים שכבר הגיעו לאור עליון של אהבה ושמחה בעבודת ה' (על פי הכוזרי). לשאר הדור עדיף לבנות את הכוח הנפשי בלימוד קבוע של פנימיות התורה, בשמחה ובאהבה.

עיקרי הדברים

- פרישות וסיגופים - למי הם מתאימים.
- לימוד פנימיות התורה בשמחה.
- הסכמה לכתבי הרב צבי מיכל שפירא.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], (אייר תרס"ז[4]). [(1907)]

ישאו הררי קודש שלום רב, בריות גופא ונהורא מעליא, לכבוד ידידי הרב הגדול בתורה ויראה, טהר לב וזך רעיון, מו"ה[5] יעקב משה שליט"א[6] חרל"פ[7]. [הרב יעקב משה חרל"פ, לימים מתלמידיו הקרובים של הרב קוק]

שחרני כת"ר[8] להסכים על מעשהו הטוב, אשר החל לעשות, לתן שם עולם, להאי נהורא יקירא ועילאה, אשר האיר בעיר קדשנו ירושלים ת"ו, כבוד הרב הגאון הקדוש והטהור מוהר"ר[9] צבי מיכל [הרב צבי מיכל שפירא, מקובל וצדיק ירושלמי, רבו של הרב חרל"פ] זצ"ל[10], שעלה למנוחות בשנה העברה, ונגנז האור הגדול, לדאבון לב כל אשר זכו, אם מעט ואם הרבה, להנות מאורו. וכאשר הגאון הצדיק הלזה היה אור גנוז וסתום, כי כל מעיניו שם, כל ימי חייו עלי אדמות, להיות מצניע לכת בענוה, הגדולה מכולן, [על פי מיכה ו, ח ("והצנע לכת") ועבודה זרה כ: "ענוה גדולה מכולן"] אשר על כן רובי תורתו, בעומקה של הלכה ובאוצר חיים של גנזי תורה באגדה ויראה, הנם חתומים ומונחים בכתב יד קודש, ולא ראו אור הדפוס. וכאשר זכה כת"ר להיות מתלמידיו הנאמנים, ומשותי בצמא את דברי קדשו, הוא היודע שכמהה מאד נפשו של אותו צדיק ז"ל[11], שיאירו דבריו המאירים לאמתה של תורה ויראה על פני תבל, ע"כ[12] קבל עליו את העבודה הקדושה, לסדר כתבי קודש אלה, חמדה גנוזה, ולהשתדל בהדפסתם, לזכות את הרבים ולהחיות לדורות עולם את שם הארי החי, הגאון החסיד המחבר זצ"ל. והנה מי לא ירגיש ויחוש את כל הטוב, אשר יעשה בזה כת"ר בישראל, להוסיף אורות חדשים, מאירי עינים, באור תורת אמת, שיצאו מפי קדוש עליון בקדושה, בטהרה, ביראה, באהבה, בענוה ובחסידות. אשרי חלקו, שזכה להתדבק בטהור וקדוש, ולהתבסם מריח בשמים של קדושת חקל תפוחין קדישין, ["שדה התפוחים הקדושים", כינוי בזוהר לשכינה] של תורת אמת לשמה, הנובעת ממעין חיים של צדיק כביר הגאון הקדוש זצ"ל. והנה הקדים להוציא לאור דבר קטן, לפתח פתח ביראת ד' ראשית דעת, [על פי משלי א, ז] מכתבים אחדים שכתב הצדיק ז"ל למיודעיו, שמבין שורותם יצהירו עומק דעת, יראה ואמונה, קדושה, אהבה וענוה, כל חמדת קודש

לתורה ולעבודת ד' באמת. גם עטר את החוברת בדברי שכל ודעת, אשר רשם בהם בקצרה את תולדותיו של צדיק עליון זה זצ"ל, ברשימה קצרה מעט מהרבה, לתן איזה מושג לדור, להציץ בגדולת ערכו, ובקדושת יראתו, תורתו ועבודתו, באופן נאה ומתקבל, שיהיו מקובלים וערבים, כדי שיהיה אפשר גם לבני דורנו, וביותר לת"ח[13] הצעירים, העוסקים בתורה ובעבודה, לגשת אל הקודש, ולקלוט זוהר אור ממקור הקדוש והנורא העולה למעלה גבוהה, רם ונשא מאד. גם ע"ז[14] יודוהו כל ישרי לב וכל יראי ד', הצמאים לדברי קודש, והשואפים להשביר צמאם מאורם של צדיקים, יברכוהו ממקור לבבם על האוצר הטוב, הגנוז בחוברת הקטנה בכמותה הזאת, אשר הגיש לפניהם וזכות הרבים תהי'[15] תלוי' בו.

אף שמסופקים אנו מאד, אם ימצא לנו בדורנו, החלש בגופו ובנפשו, אנשים רבים אפי'[16] בין הנחשבים ליחידי הסגולה, אשר יוכלו לבור להם את דרך הקודש של אותו צדיק ז"ל, שעיקר דרך הפרישות, והסיגוף הנלוה עמה כפי מדתה, היא משובחת רק כפי אותה המדה של האורה העליונה של עונג ה', של זיו החכמה העליונה ושפע האהבה בתענוגים הנמשכת ובאה עם יראת ד' האמתית, יראת הרוממות הרצוי', הבאה ביחד עם החכמה והענוה, ע"י[17] העסק בתורה לשמה, בצירוף שמירת דרכי קנין תורה, שסדרו לנו חז"ל[18] הקדושים בפרק קנין תורה. [פרק ו של מסכת אבות, שבו מנויים ארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם] והאור הזה העליון הממלא את הנשמה הפנימית עז וכח, זיו חיים וחדות אמת, הוא דוחה באורו הגדול את כל הדאגות והטרדות, ואת כל התביעות, של חיי החומר השפלים, שלב בני האדם מלא מהם, וצדיקים קדושי עליון כאלה, המועטים בעולם, הנה הנם מגיני הדור ומעמידי העולם כולו בזכותם, ומאורם לנו אור. וזה היה, כפי הנראה, שאיפתו ומגמת פניו של קדוש ד' הגאון החסיד ז"ל. אבל מי שלא גברו בחילו בקדושה עליונה כזאת, ולא עמלו בחכמתה של יראת ד' וקנין אהבה, וכל המדות הטובות שהן דרכי ד' באמת, המביאים לקרבתו ב"ה, בדבקות אמתית, אם יפנו להם אל צורת העבודה העליונה מצד מראה הפרישות הנראה ממנה, וירבו בתעניות וסיגופים, והלב ריק ומצטער על כל הסבל הרב אשר הניח עליו, לא יועילו מאומה, לא לנפשם ולא לדורם. ועליהם אמר "הכוזרי" במאמר שלישי סי'[19] א': "עם מיעוט החכמה הקנויה, והעדר החכמה ההיא הטבעית, מי שהכניס עצמו להנזר בפרישות, כבר הכניס עצמו ביסורין, וחולי נפשי וגשמי, ותראה עליו דלות החליים, ויהיו סבורים בני אדם שהיא דלות הכניעה והשפלות, וישוב נאסר מואס בחייו, מפני קיצתו במאסריו ומכאוביו, לא מתאותו לבדידות, ואיך לא יהי'[20] כן והוא איננו דבק באור אלקי שימצא בו צוות הנביאים, ולא הגיע לחכמות שמספיקים להתעסק בהם ולמצא עריבות בם". אמנם צדיק נשגב כהגאון הקדוש ז"ל, וביחוד על אדמת הקודש, ובעיר הקודש מקום גיא חזיון [על פי ישעיהו כב, א – כינוי לירושלים] ירושלים תובב"א[21], בנפשו הגדולה דרך על במתי עב, [על פי ישעיהו יד, יד] וכאחד החסידים הראשונים, אשר מנשרים קלו ומאריות גברו [על פי שמואל ב א, כג] לעשות רצון קונם וחפץ צורם, זכה לאור הקדושה והטהרה, לנעם נעימת מתיקת עבודת ה' הטהורה. ולמרות כל תעניותיו הרבות וסיגופיו, אשר ברוח ד' אשר עליו מצא את לבבו הקדוש ישר לצרפם אל החסידות האמתית, שהיתה שמורה וערוכה בנפשו הקדושה, הנה עמד טעמו בו, ביתרון גדול והפלא לעשות חיל בעומקה של הלכה, בכח נפלא בחריפות ועומק הדעת בסברא זכה והרחבת הלב, מפני כי רוח ד' עמו ומשמיא זכו ליה להוסיף אומץ, בגבורה קדושה, מפני שהיו כל אלה ההדרכות משוערות לפי מדת עז הקדושה הפנימית ונעם ד' המעדנת לבב,

שהיתה מתגברת בקרבו, ע"י עמל התורה והעבודה התדירה, וע"י[22] צירוף העסק הקבוע מדי יום ביומו בתלמוד היראה והמוסר ובחלק גנזי סתרי תורה של אור הזוהר וספרי חכמת האמת, שבהם הגה כל ימיו, שכל אלה הרחיבו את דעתו וקדשו את נשמתו, ויעטרוהו בתפארה ובאזר גבורה.

ע"כ אנחנו חלושי המזג, נגועי הטיול ומוכי הבטלה, כשנשתוקק להתרומם מעט משפלותנו לארח חיים למעלה למשכיל, [על פי משלי טו, כד] להתדמות, כפי היכולת המצערה, לצדיקי אמת, ע"י הלמוד ממעשיהם ותולדותיהם, מדבריהם שהם הם זכרונם לעד, - ראשית מעשינו צריכה להיות להאיר עלינו באבוקת אור הדעת, להיות קבועים בהיכל הקודש של חכמת תלמודה של תורת היראה והעבודה, מפי סופרים ומפי ספרים, ולהשתדל לעלות ממדרגה למדרגה, בשכל טוב ובנעם מדות יקרות ומקובלות, למצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, להברות את גופנו החלש והנדכא, ולהחיות את רוחנו הכהה והנדאב, באור שמחת חסד עליון, הזרוע באור תורה בכלל, והמפולש וגלוי ביותר בזוהר הפנימי של תורת אמת, בחכמת היראה והעבודה, בין בצדדיה הגלויים לשכל האדם, המצויים בכל ספרי העבודה והנלוים אליהם, מגדולי דור ודור, ובין, וביותר, בצדדים הכמוסים והחבויים, המתגלים כמציץ מן החרכים [על פי שיר השירים ב, ט] לכל אשר נדבה רוחו לקרבה אל הקודש, לדרוש ד' ועזו, לא בדרך ארעי, כי"א[23] בקביעות וסידור מדי יום ביומו, "תמידים כסדרם", [מתפילת מוסף] עד אשר יערה עלינו רוח ממרום, [על פי ישעיהו לב, טו] ואור שלוה פנימית ושמחת אמת, בחדות אור תורה ועבודה תמה, תאיר בלבנו. ואז נמלא כח ועז, עד אשר אם נמצא נכון, בדעה מיושבת, לצרף אל דרכנו איזה ענין של פרישות וסיגוף, יהי' כפי המדה והמשקל של שקל הקודש, שלא יפעל כי-אם לטובה על מצב הגוף והנשמה יחד, וחן עליון והוד תפארת אור תורה יגיה תמיד לנו כל מחשכים, ובכל אשר נפנה נשכיל ונצליח, ומעינות מים חיים של תורת אמת בגמרא וסברא, בהלכה ואגדה, בדרכי שלום ואהבה, באהבת ישראל ואהבת ארץ חמדה, אשר עיני ד' אלקינו בה תמיד, [על פי דברים יא, יב] וחמדת כל ישראל אליה, ישטפו ויעברו כל משכיות לב, [על פי תהלים עג, ז: "עברו משכיות לבב"] ומנחל מלא חכמה וקדושת אמת של קדושי עליון, קמאי ובתראי, ומהם ממי פלג מלא אורה של חכמת וקדושת הגאון הקדוש המחבר ז"ל, נשתה לרויה להשיב נפש, ונזכה להיות ממזכי רבים, ולהרים בכבוד קרן תורת ד' תמימה, וקרן הוגיה ועמליה בטהרה על אדמת הקודש, לעיני כל חי, ויתקדש שמו הגדול ב"ה על ידנו מהר קדשו סלה.

וזכות הגאון החסיד המחבר ז"ל יעמד לכת"ר[24], וכל המסייעים להפיץ אור תורתו וקדושתו בעולם, להוסיף להם שנות חיים טובים ואור שמחת ד' ונעמו, בהצלחת אמת ובאור ישע ופדות עולמים. ונזכה לראות באור ד' על ציון, בשיבת בניה לתוכה בשמחה, וקרנות צדיקים תרוממנה בירושלים עיה"ק[25], ובצמיחת קרן ישועה, ישמח לב מבקשי ד' ויחי לבבם לעד.

כנה"י[26] ונפש המדבר לכבוד תורת אמת וקדושת צדקת הגאון הקדוש זצ"ל, שהופיעה בהר הקודש קדוש משכני עליון,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם קדוש על אדמת הקדש פה עה"ק יפו והמושבות תובב"א.

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ז - השנה תרס"ז (1906/1907)
5. מו"ה - מורנו הרב
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. חרל"פ - הרב יעקב משה חרל"פ (תלמידו של הרב קוק)
8. כת"ר - כבוד תורתו
9. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
10. זצ"ל - זכר צדיק לברכה
11. ז"ל - זכרונו לברכה
12. ע"כ - על כן
13. לת"ח - לתלמידי חכמים
14. ע"ז - על זה
15. תהי' - תהיה
16. אפי' - אפילו
17. ע"י - על ידי
18. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה
19. סי' - סימן
20. יהי' - יהיה
21. תובב"א - תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן
22. וע"י - ועל ידי
23. כ"א - כי אם
24. לכת"ר - לכבוד תורתו
25. עיה"ק - עיר הקודש
26. כנה"י - כנפשו היקרה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קמ

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ז אייר תרס"ח - יפו **נמען:** הרב שמואל אלכסנדרוב

בעניין 'מצוות בטלות לעתיד לבוא': 'אלו ואלו דברי אלהים חיים', כי יש עתיד לבוא שבו המצוות בטלות ויש שבו אינן בטלות. הרב קוק חולק על 'דחיקת הקץ', כלומר על הקביעה שבתקופה השבורה שלנו העולם כבר התעלה ואינו צריך מצוות ומסורת. טעות זו חזרה בתקופות שונות ועלתה במכאובים רבים. גם היחיד המעולה קשור לכלל ולמחלותיו. בסוף הרב קוק כותב על חולשת האומה ועל הכוח הנצחי שבה, ועל ארץ ישראל והר ציון כמרכז לכל התנועות.

עיקרי הדברים

- 'מצוות בטלות לעתיד לבוא' - שני סוגי עתיד.
- שלילת דחיקת הקץ וביטול המצוות.
- היחיד קשור לכלל.
- ארץ ישראל כמרכז, והתנועות השונות כולן יפעלו.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ז אייר תרס"ח[4].

לכבוד ידידי הרה"ג[5] החכם הנשגב מו"ה[6] שמואל אלכסנדרוב [הרב שמואל אלכסנדרוב מבובריסק, הוגה ומקובל; ראו גם (כרך א', אגרת קי)] נ"י[7], שלו'[8] וברכה מקודש.

זמן הגון עבר מעת קבלתי את מכתבו הנכבד, ולא מצאה ידי להשיב כראוי, ממניעות שונות, ואתו הסליחה. גם עתה לא אדע אם יעלה בידי לברר את המושגים החוצצים בינינו, עד אשר נוכל בבטחה להעתק מענין אל ענין, ולא להשתקע בפולימיקה שאין לה סוף בענין אחד החוזר חלילה. מ"מ[9] הנני מוכרח לדבר כפי היכולת גם בענין זה, שכבר כ"כ[10] רבו עליו הדברים ממי שקדמונו וממנו.

כבודו מרים על נס את ביטול המצות של לע"ל[11], ["מצוות בטלות לעתיד לבוא" (נדה סא)] ומשמע מדבריו, שאני חולק על יסוד זה, משום שהנני יותר נוטה למ"ד אין מצות בטלות לע"ל. לא כן ידידי, בזה כמו בכל המחלוקות יצדק מאד "אלו ואלו דברי א"ח". [עירובין יג] הננו כולנו מבחינים, שאותו המרחב של לע"ל הוא כ"כ בלתי-מוגבל, כ"כ רחב ומקיף, עד שאין המקום צר להכניס בו שתי הדעות זו אחר זו. יש לע"ל שאין מצות בטלות בו, ויש לע"ל שמצות בטלות בו, ועל החפצים להיות מעיינים בתלמודה של האמונה, בכל טהרה, גבהה והרחבתה, החובה מוטלת רק להגביל יפה את התנאים, הסימנים והגדרים, המגבילים את שני מיני "לעתיד-לבא" אלו, ולהבין בשכל מפותח ומיושב איך הדברים מתאימים לכל אחד לפי ערכו. והנני סובר, שעל זה אין ראוי שיפול חילוק בין הוגי דעות. עיקר הדבר, מה שהנני מוצא חיוב להבליט במכתבי לכבודו, הוא על מה שנראין דבריו לפעמים, כאילו הוא דוחק את הקץ של אותו לע"ל הרחוק שמצות בטלות בו, ולהעמידו דוקא בתקופה שלנו, המלאה שברון והתמוטטות, שהיא צריכה בנין ממשי ואימוץ מעשי דוקא. ע"ז[12] אני חולק, וראוי לדעתי שכל ישר-לב

יסור מסברא זו, שדוגמתה ראינו כבר בתקופות שונות. להחליט, שכבר עלה העולם במוסרו, עד שאיננו צריך עוד לשום צירוף, לשום הדרכה של אמונה, ושל חיוב של מסורת והסכמה, מאיזה צד שיהיה, בין ממקורות עליונים, נבואיים רוחניים, בין ממקומות לאומיים, חברותיים מעשיים, בשעה שאין לנו ע"ז שום אות ומופת, והננו רואים ממש ההפך, זאת היא פשוט טעות בחשבון של תקופות רבות מאד.

והטעות הזו, לחשוב את העולם מתוקן בשעה שהוא עדיין מלא סיגים, הצריכים לצירוף, וצירוף אחר צירוף, עלה לנו בשכר-לימוד הרבה. בכמה תקופות כבר אירע הדבר, שיחידי סגולה, שהיו באמת בעלי מוסר נעלים, דנו מעצמם על כל העולם, או מנקודה מאירה אחת, באיזה זמן של התרוממות באומה, על המצב התמידי, ורצו בשביל כך להחיש את הקץ, לבטל את החיובים הקבועים במעשה ובמסרת, במדה ובמשקל לפי הערך הנקצב של מצעדי עולם. אבל תמיד נגלתה הטעות ע"י[13] מכאובים רבים, והעולם שב לסובב על מעגלו, והתולדה המעשית והרוחנית שבה למהלכה הרגיל, לקבץ על יד חסן ויקר, ע"י שמירת מנהגים ומסרת, אמונה ומצות, לעלות דוקא ע"י מהלך אטי זה אל נקודת-פיתוח יותר גבוהה. השכל המיושב יורה דוקא אחרת. לא די שאין לדון את כל העולם כולו באותה אמת המדה של יחידי הסגולה, שיוכל להיות שנתעלו מתוך החיובים הקבועים והקצובים עד למרום המוסר הפנימי הנעלה, ואת כל הזמנים ע"פ[14] איזה זמן מיוחד, המוכשר ביותר להתעלות נפשית, אלא להיפוך, שראוי לדעת תמיד שהפרט אע"פ[15] שהוא מתעלה מ"מ קשור הוא באלפי קשרים אל הכלל, וכל אותן המחלות המוסריות, השולטות בדרך קביעות וזרם מהיר בהכלל, יכולות הן לשלוט ג"כ[16] בו באיזה מדה, והזמן המאושר, גם בעודו בחסנו, עלול הוא למפגע מכל זרם החיים של מהלך הזמנים הקבועים לפניו ולאחריו. ע"כ[17] ראוי לעולם שלא להיות קופץ להירוס ולהקלשת חיובים קבועים, אפילו ביחס ליחידים המעולים ולזמנים העוברים המאושרים, כ"א[18] לסבול באהבה כללית את עולם ולמוץ מהם טל של חיים לימי הטובה, אשר בא יבאו בבא עתם, בעת אשר האור כ"כ יהיה מלא ומזהיר, עד שלא יפול ע"ז ספק, אם כבר בא הזמן המאושר או לא, עד שכל תבנית החיים כולה, בחיצוניותה ובפנימיותה, תעיד הנה זה היום שקיוינוהו בא, והארץ וכל צאצאיה תעטה גיל ושירה. אבל כל זמן שהרע מרובה על הטוב, והחושך על האור, על כל צופה באמת החובה מוטלת להזהיר את העם ואת הסגולות בכל דרכי אורה ושכל, לאהבת המצות הקבועות והחיובים המקיפים את כל הכלל, חיובי המוסר הכלליים, המקיפים את כל האנושיות, וחיובי האומה הפרטיים, מקטנם ועד גדולם, כדי לבא על ידם אל האגד השלם הלאומי, שיוכל להאיר בקרבו ביותר האור הפנימי של המוסר החפשי והעליון, אשר אותו אנו מבקשים.

ואותם הנסיונות, שעשו בני אהרן, [נדב ואביהוא, שהקריבו "אש זרה אשר לא צוה אותם" (ויקרא י, א)] ואח"כ[19] באופנים אחרים האלכסנדרונים, [ככל הנראה חכמי יהודי אלכסנדריה בתקופה ההלניסטית, שהיו מהם שפירשו את המצוות כסמלים בלבד, ורפו ידיהם מקיומן] ובפנים נפולים ושקועים בעומק-הרשעה השבתאיים, [מאמיני שבתי צבי, שבשם הגאולה שכביכול כבר באה ביטלו מצוות] שראינו את פרים, יהיו לנו למורי דרך להיות יודעים מהי אחריותה של המהירות.

כבודו מוצא סימנים להאנארכיזם הליברלי המוסרי ביהדות. טוב, כל הרעיונות אפשר למצא במקור של אמת. האמת אי אפשר שתהיה חלקית, האמת מוכרחת להקיף את הכל, אבל סגולתה היא שתהיה

מהפכת את הכל לאורה האמיתי המאיר. לא רק האנארכיזם הרצוף בליברליות ימצא לו מקור ביהדות, באור ישראל, כי"א גם האנארכיזם הגשמי האינדיבידואלי ג"כ, אבל גם הוא יטהר בבאו אל גבול הטוהר. ההכרה העליונה של האחדות, כשהיא מתבודדת בעליוניותה, היא מוכרחת להוציא משפט, שכל הפרוצס של פרטים הוא רק דמיון כוזב, קוצר חוג הראות. האברים שלנו יחד הנם קשורים בקשר אורגני, ע"כ כשאחד נלקה כולם מרגישים, ובכן יש לנו אהבה עצמית אנארכיית חלקית, שגם היא מופשטת לסעיפיה, "עור בעד עור", [איוב ב, ד] ע"י אותם הצינורות המוליכים את ההרגשה מאחד לחברו. יחושים כאלה הנם נמצאים במובן רוחני נסיוני בקישור של נפשות אהובות, שמהם נוסדה המשפחה, עד אשר, אם רק לא יהיה קשה לנו להשתחרר מן ההרגל, לא נתן ערך רב להבדל הנמצא בין אותה ההרגשה המתפשטת, לעונג ולצער, מאבר למשנהו או מהבן אל האב ומאהוב לאהובה. כשהצינורות מתרחבים ביותר נעשות ההרגשות יותר זורמות, ויותר מוחשות ובולטות. כשהאורגן הלאומי הוא במילואו ושלמותו, מתארג גם הוא בדוגמא של משפחה. ההתפתחות צריכה רק להרחיב את הצינורות, והאחדות האינדיבידואלית מתרחבת עד גבול הלאם. מהלאם עד לאנושיות רק צעד. מהאנושיות לכל החי עוד צעד. מהתענינות במילוּיוֹ של כדור אחד, עד כדי ההתענינות הפנימית והרצינית למלא המציאות בכל רחבו, איננו כי"א מהלך, מהלך אמנם רחוק, אבל הנצח איננו צריך לחפזון. והדבר הולך ובא עד כדי התעלות אינדיבידואלית של כל היקום. אי"כ[20] אין לנו צורך כי"א באנרכיא, באהבה עצמית רבה וגדולה, כבירה ומפותחת, אבל הדרכים המובילים לה הנם ארחות החיים הנובעים ממקור האחדות של יחיד חי העולמים, שהיא היהדות. וכשניצוצות גבוהים כאלו נופלים למטה הם יורדים ושוקעים, שוקעים בעמק הרפש של החיים, המה הנפילים אשר מעולם. ע"כ מה עלינו לשנן, כי היהדות אוצרת את כל במובן היותר רחב, היותר טוב, אבל היא מדרכת למעשה ע"פ דרכיה המיוחדים לה, החיים וקיימים לנו ולבנינו, אשר בהבקע אורם הפנימי לא נהיה עוד צריכים לחקר דבר, כי"א לילה כיום יאיר [על פי תהלים קלט, יב] לנו וכאור בוקר יזרח שמש.

ו"התפתחות היהדות" המורגלת כ"כ להאמר בימינו, הלא היא רק צד אחד של המטבע. נח לדבר על אותו הצד שיש שיווי ליהדות עם כל העולם שחוצה לה, אבל מתי נעשה גם אנו לביתנו, לדבר בחופש ג"כ על אותו הצד המובדל, שהננו בו נבדלים מכל העמים אשר על פני האדמה. עד מתי נהיה כ"כ בטלנים, עד שנחשד תמיד רק את עצמנו, שכל השבחים והמעלות הרמות הנאמרים ממקורות כ"כ חשובים עלינו, שלוּ היו דברים כאלה נאמרים על כל עם ולשון היו מתנשאים בגאון ורהב נורא על כל, היו יודעים תמיד להתוות יפה את היתרון המיוחד שלהם, ואנו משעה שפעפע בנו הארס של הליברליות החיצונית, אין אנו יודעים אחרת כי"א למחק את כל התוים הבולטים כ"כ, המבדילים אותנו בהבדל כ"כ עצמי מכל העמים, הבדל כזה אשר אין לפחות אותו אפילו נימא אחת מגדרו של הכוזרי "סוג חמישי". [בספר הכוזרי (מאמר א) ישראל הם כעין סוג חמישי, מעל הדומם, הצומח, החי והמדבר] לא, הכל נתפתח, - האנושיות הכללית עד באה לתכונתה, אבל לא היהדות. היהדות היא התמצית הפנימית של האנושיות ושל המציאות במובנה הרחב, וההתפתחות איננה שולטת כי"א על הסגנון, על הלבוש, ולא על התוכן הפנימי. האחדות העליונה, כשהיא מבהיקה מסוף העולם ועד סופו, מאחדת היא ג"כ את הפסיכולוגיה עם הקוסמולוגיה הכללית. הראשונה צריכה לבא לידי הכרתה, עד שתדע את אחדותה

במקורה העליון, מקור החיים והכח, ששם החופש והמוסר היותר מזהיר גלוף בכל צבעי חמדתו. אותה ההארה הפסיכולוגית הלאומית בזקה בבת אחת בחפזון, בהעליה הנפלאה של יציאת מצרים, אשר אין לה דוגמא היסתורית בכל מלא העולם, העליה הפסיכולוגית העזה, שהיתה כ"כ חזקה עד שהוכרה ג"כ על המהלך הקוסמולוגי, סדרי העולם, של דור המדבר כולו, שהיא אפיזודא היסתורית בפני עצמה, עלבון הוא לנו אם נזייף את תולדתנו הכבירה כ"כ בכוחה המיוחד. היצירה הפסיכית הלאומית המיוחדת היא באמת הישראלית, "אחת היא לאמה". [שיר השירים ו, ט] אמנם אח"כ[21], כאשר זוהר ההברקה הפסיכית הרוממה, שהיתה מושפעת בכחו של רועה נאמן, שקעה, שב מהלך ההתפתחות להמצא ביהדות כמו שהוא מצוי בכל עם ולשון. אבל לעולם אין התוים היסודיים, של ההתרוממות העליונה, האלהית, נמחקים ממנה. ההתעלות הפתאומית נשפלה, ע"י העגל, שבירת הלוחות, והם ישובו לאורם לעתיד. מובן, שכל ארחות החיים יהיו נראים בצורה יותר מאירה, וממילא יותר חפשית ויותר קדושה בקדושה של אמת, הטהורה מכל אותם הערפלים המכהים שהם מכסים כעת את המובן של הקדושה. עכ"פ[22] הננו יכולים להבין, שכעת הננו עומדים על אותה החלקה של התקופה, שעלינו להראות בה את כל המאורות הגנוזים באוצרנו, גם אותם אשר שימושם המעשי יהיה דוקא לעתיד רחוק מאד, אבל עם זה לבצר את כח התכנית המעשית, שהיא מחזקת מאד את אופינו הלאומי המיוחד, הצריך בטבעו מזון תמידי לגידולו, וחלילה לנו לדרוש שנוכל עכשו לשאוב את האורה הפנימית שלנו ברוח בלא בשר, ברעיונות מופשטים בלא הגשמה מעשית.

צחוק יעשו לנו אלה המדברים עכשו ע"ד[23] ביטול הנביאים והכתובים, מפני שהמוסר שלהם הוא מוגבל וצר להם, - בעולמנו זה, שהוא כ"כ רחוק הרבה ממוסר בינוני. אמת, שכמה גרעיני טוב נמצאים בתוכו, אבל כמה פיתוח הם צריכים, והפיתוח ההוא האפשר לו שיבא בדרך אחר כ"א ע"פ אותו המוסר הנעלה של הנביאים, שלא נסתגל העולם עדיין אפילו להבינו כראוי, וק"ו[24] לקנותו, וק"ו אבי אביו של ק"ו[25] שיחלום עוד ע"ד הגבול העולה עליו. יחידי סגולה יכולים לדבר על הכל, ולא עוד אלא שלפי התפתחות הסגנון של הספרות יכולים הם ג"כ לבאר המון רב של משאות-נפש גנוזים, בתור דברים של צפיה, המוכשרים לרומם את הנשמות, אל אותו הגובה שהם שואפים אליו, אבל יחד עם זה דוקא לבצר את עמדת ההוה, כדי להכשיר יפה את הדרך אל העתיד. יש לנו הרבה מה לבנות לפני חורבנו של העולם הישן, רב עז וחיים עוד ישנם לכל התהלוכה המעשית, כשתתחבר האידיאה האלהית עם הלאומית, ושתיהן יחד עם המוסרית והריליגיונית בחיבור אורגני יפה, הכל לפי רום המעלה, ולפי גודל הכמות והאיכות של זרם-החיים שיזרם בהם, יקיצו לתחיה כל הרוחות המלאים חיים הנמצאים בכל החקים, אשר המביטים עליהם מרחוק יאמרו עליהם "יבשה עצמם". ועד אותו הזמן הארוך הרחוק, שבו יהיו המצות והקרבנות בטלים, עוד זמן גדול וארוך, שבו עולם גדול ומיושב, מלא הוד ויפעה, ימצא לנו, שנראה בו מלך ביפיו, [על פי ישעיהו לג, יז: "מלך ביפיו תחזינה עיניך"] ארמון על משפטו, [על פי ירמיהו ל, יח] שירות היכל הקודש במלא נועמם והוד קדשם, וסדר העבודה בכל משטריה ודיוקיה, לשמחת לב האומה ולרוממות קרנה. אפילו אותו הניצוץ המסותר, של מחייתה של ע"ז, [על פי יומא סט: אנשי כנסת הגדולה ביקשו רחמים על יצר עבודה זרה, ונמסר בידם] שפעלנו ע"י ריקון כל העבודות לשם גבוה, כשיתפשט בכל מרחבו ועשרו, הוא לבדו כדאי הוא להאיר אור מרהיב על עולם מלא, המתמלא שלל צבעים המשמחים חיים, וק"ו שישנם עוד

מרחבים יותר רחבים וענפים, שיש להם עסק מלא חיים עם ההוה והעתיד, בכל הכוננויות החוקיות הללו. לא מתוך חרבן והתמוטטות הכח תבא תקופה עליונה ומזהירה, שבו יעמד העולם ממעל לכל חק ולכל מוסר קצוב, כי"א מתוך עולם מיושב מלא נעם, מוכתר בכל בניניו המעשיים והמוסריים, ממולא בכל נועמי שירי קודש ובכל עדני עדן עליון. כשתשאב הנשמה האנושית יפה יפה אל קרבה את כל הטל הפנימי, הכמוס בכל מלא חק ומשפט, אז רק אז תשא אבר אל החופש העליון המעודן, העומד ממעל להשמות האלהיים הנקראים בעולמנו, המעולף בקדרות. ומה דמיון ידמה כבודו את משא הנפש של ביטול המצות והקרבנות, המקודש והמיושב, לאותה התנועה החולנית והמסואבת של מאיסת החוקים, שהננו נפגשים בה בדורנו, שאנו מוצאים את עצמנו מחוייבים ללחם בה ברב כשרון ועז-חיים. והננו מצפים לתשועה, שכל טהר לב ומלא דעה וחירות של אמת ילוה על מחנינו, לבא לישע עמנו, לישע את משיחנו, לעזרת ד' בגבורים, [על פי חבקוק ג, יג ("יצאת לישע עמך, לישע את משיחך") ושופטים ה, כג ("לעזרת ה' בגבורים")] - ובמרץ של חיים נשליך את אותה ההשכלה, חורת הפנים וחסרת הדם, היודעת רק להחליש ולא לאמץ; כי חיים כח וגבורה אנו צריכים.

וע"ד[26] היאוש, כבודו מפריז על המידה. אמת הדבר, שירדנו הרבה, ההמון ויחידי הסגולה גם יחד, אבל כשנסתכל יפה נמצא פתרון הירידה בעצם תכונת התחדשות החיים היותר טובים ונעלים הצפויים לאומתנו. מעמד השינה באורגן החי, ביותר באדם, מכניס את כל כחותיו פנימה, ההגיון לא יפעל, החושים לא יעבדו. לעומת זה יעבוד כח הנמוך שבחי את עבודתו בזריזות, והדמיון הולך בלא מפריע. לחכמי לב ולישרים המצויינים יגלו חלומות עליונים, מחזות רבי-ערך ומראות מרהיבי לב, העומדים ממעל לאפשרות המוחשית. כשהיקיצה מתחלת והאדם הוא נים ולא נים, תיר ולא תיר, [בין שינה לערות; הלשון על פי פסחים קכ] מעוף הדמיון פוסק, המחזות העליונים מתעלמים, וכח החיים הנמוכים החזקים חדל מתעצומתו. אמנם עבודת ההגיון וזריזות החיים הערים, פיקוח החושים וחלוץ העצמות, טרם באו, ע"כ האדם אז הוא מרופרף ומלא רגשות דומים לטירוד ויאוש. הזריז אמנם יתגבר כארי ויעיר שחר, [על פי תהלים נז, ט; וכתחילת השולחן ערוך: "יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר"] אבל גם הגבור שבאנשים לא יוכל להמלט מרגעי חולשה, והרגעים בחיי עם הנם תקופה ניכרת. ישננו בגלות שנת תרדמה, החושים הלאומיים לא שמשו לנו כמעט מאומה, כלי המעשה והעבודה, ההגיון והדעה, ביחש לאומה בכללה, לא היו להם כל תפקיד. אמנם כח החיים הנמוכים התבצר יפה. הדבקות הלאומית, שהיא באה בתור נובלת מאור האלהי העליון שנגנז באמונה, פעלה בחזקה את פעולתה בצורה נמוכה. בהמון התעלל הדמיון בכמה חלומות נעימים ומרים. יחידי סגולה חזו מחזות עליונים, שיסודתם באמת נצחית המנצחת על כל. כה עברו עלינו חיי התרדמה שנות מאות, ועתה הקיץ הקץ. אבל רק החל להקיץ. נפקחו העינים לחוש יפה את העולם המסבב אותנו. כח החיים הנמוכים של נחרת השינה פסק כמעט. הדמיונות ההמוניים גזו וחלפו להם. מחזות עליונים של אנשי קודש נתעלמו. וברגע זה הננו מרופים. אבל מי לא יבין, כי מצב זה לא יאריך, הוא ילך ואור. אומות אחרות לא היו נזקקות למצב של שינה, מפני שלא האריכו כ"כ ימים עד שיכבדו עליהם החיים וכאשר עיפה נפשם ישנו שנת עולם. אבל אנו - "אני שכבתי ואישנה הקיצותי כי ד' יסמכני". [תהלים ג, ו] אחרי יגיעה גדולה, במלחמת החיים החמריים והרוחניים, ישננו, אמנם שינה בלתי נעימה, "הכונו בל חלינו הלמונו בל ידענו", [משלי כג, לה]

אבל בפנים נשאר אוצר חיים גדול של מקור חיים לאומיים רשומים ומיוחדים לנו. עתה בעינים פקוחות נבא חשבון, והחשבון יהיה תמיד על צדנו. זקן העמים יקיץ ויתעורר, יזכר את ארצו, את חסנו וכבודו, יזכר את שפע החיים אשר השפיע ואשר ישפיע על אדם רב, ישוב לעבודתו לקומם הריסותיו, ויחד עם ההתפתחות האיטית הנה תופיע הזרחה פנימית עליונה פתאומית, שהיא מיוחדת לו, לא ע"פ הסגנון שהוא הצד השוה שבו עם כל העמים, כ"א ע"פ התוך הנבדל. אין עם בכל עמי התבל, שיקרת הטוב של האורה היותר עליונה תהיה גנוזה במהותה של שורש נשמתו, כ"א ישראל. ישנם חסידים וחכמים, יחידים, אבל אין בארץ "גוי צדיק" [ישעיהו כו, ב: "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שמר אמנים"] כ"א ישראל, והיסוד הזה הוא מתפשט ועובר על פני כולו. הבנים אשר נתרחקו מאתנו, רובם הוא מפני שהנם מחפשים את היסוד של הצדק המוחלט, אשר לא ימצאוהו. דומים הם, שאיננו בתוכם, מפני שאינם רואים את פעולתנו על שדה המערכה העולמית, והם אינם יודעים שהחסרון הוא לא ברוחנו פנימה כ"א מפני חסרון האמצעיים, הארץ והממלכה אשר אבדנום, והננו מתעוררים לשוב אל הדרך אשר נכונים נהיה שישובו לנו. והיחידים החכמים, יותר מן הכל הנם לקויים בחולשה גופנית ממש, המביאה לחולשה נפשית, אבל אינם טבועים, כמו בעלי הרוחניות שביתר העמים, בבוץ החמריות, המשכחת כל קודש עליון. לזאת הננו יכולים להחיות את עגומי הלב, לנחמם מיגונם, כי אמנם שבורים ונדכאים אנחנו, אבל כח חיים עליונים, נצחיים ואדירים, מפעם בנו. ודאי צריכים אנו להגביר את זוהר הדעה, הכלולה כעת ברובה בהכרת עצמנו, ועמה יחד לחזק את הצד החמרי העזוב, העומד להחלש בימי הבינים, במצב שבין התרדמה והערות. יוכל להיות וקרוב לודאי הוא, שעוד יבאו משוגות חדשות, אבל כל אלה יעברו ויהפכו לטובה. המכשולים, שאמנם ביוקר יעלו, יהיו למורי דרך. אין אנו צריכים לנעוץ את נקודת החיים באיזה דבר מיוחד. התרכזות ודאי אנו צריכים. ארץ-ישראל ודאי תשאר ותהיה הבסיס לכל. הר ציון יהיה מקום האורה. אבל התנועות הרבות בכל מקום שהן פונות יפעלו ויעבדו. את המרכז אנו צריכים להגדיל בכמות ובאיכות, וממילא יבא כל אושר וחיל להלות אליו. רעיונות פזורים יתקבצו ויהיו יחד למערכה שלמה, וכמו במובן החמרי כן במובן הרוחני שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. [מתוך שבע ברכות של חתונה] אמן כן יאמר ד' במהרה בימינו.

והנני בזה ידידו דורש"ת[27]

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5. הרה"ג - הרב הגאון
6. מו"ה - מורנו הרב
7. נ"י - נרו יאיר
8. שלו' - שלום
9. מ"מ - מכל מקום

10. כ"כ - כל כך
11. לע"ל - לעתיד לבוא
12. ע"ז - על זה (ובהמשך האגרת, "מחייתה של ע"ז": עבודה זרה)
13. ע"י - על ידי
14. ע"פ - על פי
15. אע"פ - אף על פי
16. ג"כ - גם כן
17. ע"כ - על כן
18. כ"א - כי אם
19. ואח"כ - ואחר כך
20. א"כ - אם כן
21. אח"כ - אחר כך
22. עכ"פ - על כל פנים
23. ע"ד - על דבר
24. וק"ו - וקל וחומר
25. ק"ו - קל וחומר
26. וע"ד - ועל דבר
27. דורש"ת - דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת קמט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ד' מנחם אב תרס"ח - רחובות **נמען:** הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי

הרב קוק רואה שהמחלוקת ביניהם מצטמצמת: שניהם מסכימים שיש לחמש את בני התורה בידיעות שימושיות. ההבדל הוא רק בשם: 'מחלקות תחתונות של הישיבה' או 'תלמודי תורה'. בעצם הישיבה הרב קוק מבאר שאינו מתכוון ללמוד ספרי חקירה ישנים כדי לקחת מהם 'נשק' במלחמה, אלא לקבוע לימוד של הצד הרוחני בתורה מכל מקורותיו: אמונה, אגדה, ודברי נסתר המתאימים למוכשרים לכך. זה תלמוד תורה במובנו הגבוה. הרב קוק מוכן להרכין ראש לפני גדולי ישראל, אך חוזר על הצורך בישיבה מרכזית.

עיקרי הדברים

- הידיעות השימושיות לבני תורה.
- 'מחלקות תחתונות' מול 'תלמודי תורה'.
- לימוד הצד הרוחני שבתורה בכל מקורותיו.
- העולם עזב את הרוחניות ועתיד לחזור אליה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], רחובות, ד' מנ"א[2] תרס"ח[3]. [ד' במנחם אב תרס"ח (1908), ברחובות, שבה שהה הרב קוק בימי הקיץ]

מבין המצרים, קרן ישועה ירים, מאיר לארץ ולדרים, לכבוד הרב הגאון הגדול, תפארת עז ומגדול, כקש"ת[4] מו"ה[5] יצחק אייזיק הלוי [רבי יצחק אייזיק הלוי, בעל "דורות הראשונים", ממייסדי "אגודת ישראל"] שליט"א[6] שלו'[7] שלו' בכפילא, לכ"ג וכא"ל[8] באה"ר[9].

מכתבו הנכבד דמר הדר"ג[10] שי'[11] מיום כ' תמוז הגיעני לשמחת לבבי. והנני רואה כי הננו הולכים ומתקרבים אל המטרה, כי רוב חילוקי הדעות שבינינו אינם נוגעים לעצם הענין כ"א[12] תלויים הם בשמא בעלמא. ומזה אקוה, כי גם הענינים שעדיין עצמם מחולקים, ג"כ[13] יתבררו יותר עד שמה שיהי'[14] נוגע למעשה נעמד בעה"י[15] על נקודה אחת, לעבוד עבודת הקודש לד' ולעמו על חבל נחלתו.

אבאר דברי מעט:

הנני רואה מתוך דברי כ"ג[16], שגם הוא שי' מסכים על הצורך הגדול, שיש לנו כעת, לעשות את הבנים, המגודלים בתורה ויראת שמים, חמושים כפי ההכרח בזיון של הידיעות השמושיות, הנוגעות לצרכי החיים, למען לא יהיו הם בגדלם החלק היותר חלש מהאומה, כ"א יוכלו בעז-רוח להרים קרן בדעותיהם הטהורות ומעשיהם הטובים לעמד במעמד של כבוד והדר נגד המשחיתים המהרסים את כל חומות בית ישראל, השורפים את כל מועדי אל בארץ. [תהלים עד, ח] ההבדל ביניהם אינו א"כ[17] אלא בשם: אנכי קורא לאלה המחלקות, שבהן נהיה מושיטים לתלמידים את הידיעות השמושיות, ביחד עם היסוד העקרי של תורה ויראת שמים במדה היותר רחבה האפשרית, בשם "המחלקות התחתונות של הישיבה", וכ"ג קורא לאלה "בתי ספר נמוכים" או "בתי ת"ת". הנני בכל לב מסכים לשינוי-שם זה, רק

שהדבר יעשה ביסודו, והמחלקות הללו תהיינה כפרוזדורים, להביא את הטובים שבתלמידיהם אל הישיבה, שאליה עינינו נשואות.

בעצם הישיבה, כבר אמרתי במכתבי הקודם, שכל מגמתי היא שבה יהי'[18] מקום רק לתורה, אבל לתורה במובן הרחב והמקיף שלה, הכולל את כל חלקיה, בין מצדה המעשי, בין מצדה העיוני והרוחני. וע"ז[19] כנראה אין כ"ג מסכים, ומה שאני קורא גופי תורה, ועורג להכניסם בסדר הלימוד הקבוע, כפי הנראה שקורא אותם כ"ג "דברי חקירות ישנות שאינם לא מעלים ולא מורידים בימינו אלה". ובזה הנני מוצא את עצמי מחוייב לברר מעט את דברי, למען נתיצב, כאשר אקוה, גם בנקודה עיקרית זאת על מצב אחד.

כשאני אומר, שהננו צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע, ושבזה תלויה היא ישועת הדור, אינני חושב כלל לצמצם את מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כונתי ללמוד את "האמונות והדעות" לרס"ג, את המו"נ[20] והכוזרי [ספרי ההגות של רבי סעדיה גאון, הרמב"ם ("מורה נבוכים") ורבי יהודה הלוי] ודומיהם, כשהם לעצמם, כדי ללמוד את הדעות שבהם, למען שנקח מהם זיין ללחום מלחמתנו. ידעתי גם אני רוב העינינים שבספרים היקרים הללו שעבר זמנם, הרבה מהם באמת נתבטלו מפני שנתבטלו יסודותיהם הפילוסופיות, וחלק גדול מהם, אע"פ[21] שבאמת ראויים הם ללמוד וללמד, מפני שהם רעיונות נצחיים שאינם יכולים להתבטל מפני כל תמורה מדעית שבעולם,

אבל העולם נעתק מכל המרחב העיוני הזה מפני שעזב את כל המחשבות הרוחניות, ויבחר לו את חכמת החיים והמעשה תחתם. אמת הדבר, שהחסרון של השמן הרוחני שבמחשבותיו מעיק עליו הרבה, ומאבד את כל החן והעדן של חוג החיים, אשר על כן ברור הוא שסופו לשוב ולחפש בנרות את האוצר הרוחני אשר זנח, בהחפזו לתפש בידו את חומר החיים, אבל דבר זה הוא חזיון שרק יחידי סגולה יראו אותו, ולא נוכל עדיין לצאת עמו בפומבי אל שוק החיים. ע"כ[22] אינני מדבר בשביל טנדנציה מעשית, כי"א בשביל חובת תלמוד תורה במובנה הגבוה, שסוף הכבוד לבא, ובזה אינני מוציא מן הכלל שום צד, מכל הצדדים שנמצאו אתנו באוצר הרוחני שבתורה, בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ[23], מן הראשונים ומן האחרונים, בין מן הפילוסופים, בין מן המחקרים, בין מהמקובלים, בין מבעלי האגדה והדרוש, בין מבעלי המוסר והעבודה. כולם יחד הם לנו מקצע גדול בתורה, שחובת ת"ח[24] בזמננו גדולה היא לדעת אותם. כמובן נכנסים גם בכלל זה כל צדדי החקירה של המדע ההיסתורי לכל צדדיו, שספרי כתר"ה[25] המה בימינו הראשים שלהם. וכשם שהעושר של ההלכה משתלם הוא ע"י[26] ידיעת כל השיטות כולן, בין שהן מוסכמות להלכה ובין שהן דחויות, מפני שרבוי הידיעה והכרת הגוונים המרובים והשונים מחכים את הלומד להיות עושה את עצמו, שיעשה בעצמו אדם מקורי, היודע לזרות ולהבר, להכריע ולחדש, - כמו-כן העושר האגדי, לא במובנו השטחי, כמו שעשו חכמי אשכנז, וכשם שנוהגים בעלי הסימינארים, [בתי המדרש לרבנים בגרמניה, שלמדו את התורה בדרך מחקרית] כי"א במובנו העמוק והפנימי, הנקנה ע"י יגיעה ותלמוד קבוע, המחובר עם קדושה ויראת שמים טהורה של עוסקים בתורה לשמה, הוא מכשיר את האדם להיות בעצמו איש חי חיים רוחניים וקדושים, באופן שיהי' יכול לחדש

מעצמו דרכים רבים ונשגבים, להאיר באורה של תורה, בכל הצדדים שהדור צריך להם בימינו, ממש כאותם הענינים והפעולות שעשו הגדולים הקדמונים וחשובי האחרונים בזמניהם.

אין אנחנו יכולים להעלים עין מכל הצעקה המרה, שצווחו גדולי העולם, בין המקובלים, בין הפילוסופים, בין בעלי המוסר והעבודה, על העזיבה הרוחנית, שיסוד הקובלנא הננו מוצאים בתורה, בנביאים ובכתובים, ובדחז"ל[27] כולם. דעת אלהים, אהבתו ויראת הרוממות, הבאה מתוך הכרה וידיעה המשובצת ברגשות חיים ומלאים המתחדשים לבקרים, הוא היסוד הפנימי, לכל העולם כולו, לכל החיים, לכל המטרות של כל התורה והמצות, של כל התלמוד וההלכה, אשר אם הוא כאן הכל כאן. הסבה, אשר הניעה את לב מהרסי העולם לקצץ בנטיעות ולהפוך את הקערה [לקצץ בנטיעות – לכפור (על פי חגיגה יד)] בהכחשת הקבלה, בפנימיותה היא רק מה שנחשך העולם מדי דור ודור מכל מאור פנימי, הבא דרך צינורות הרוחניות. ע"כ חדלה האהבה מתוך מיעוט הידיעה, ומתוך יבשת הרגש פסקה החבה, ומתוך שנתבטלה האהבה יצאה הרשעה לקצץ את חבלי היראה, שנעשו למעמסה, ולא מצאה ע"ז[28] יכולת כ"א בהכחשות רשעיות ובוריות. ואם היתה האהבה נמשכת מתוך קדושת הנפש וחיבורה לאורה של תורה, ע"י כח ההגיון הרוחני, המתחבר עם עומק ורחב של ההלכה המעשית, לא היתה באה כלל לידי מדה זו, וממילא היתה מרגשת שהפיכות הסדרים שלה בהצעת הדורות, שעשתה אותם פלסתר, לא יועילו כלל להפר חק ולנתק מוסרות. למשל, כשם שלענין קדושת שמירתנו את יסוד שיעורי התורה אין לנו שום הפרש אם השיעורין הם הלל"מ[29], כמסקנת הבבלי (יומא פ'), או שבאמת הם תקנת ב"ד[30] של יעבץ, וכפשטם של דברי הירושלמי דריש פאה, [ירושלמי פאה א, א] לדעת רבי יונה ורבי הושעיא, מפני שעיקר הכל היא קבלת האומה, ומתוך קבלת האומה הננו מקיימים בטהרה גם דברים שהם באמת תקנות של דורות אחרונים, כחדר"ג[31] ותקנות שו"ם[32] [חרם דרבנו גרשום, ותקנות קהילות שו"ם – שפירא, וורמייזא ומגנצא] וכיו"ב[33], כן אין לנו הפרש בדבר יחושנו בקדושת אמונתנו לתורה שבע"פ, בין אם נחתמה המשנה בדורות קדמונים או אחרונים, וכיו"ב התלמוד. אלא שהלב הכשר המלא קדושה ואהבה לתורה ומצות, הנובעת מתוך אהבת ד' ודרכיו, המחוברת באהבת ישראל ובצפיה לישועתו ולכבודו על אדמת הקודש, אשר הפליא לו צור עולמים לנחלת עולמים, הלב הזה הוא רואה את הדברים בחוש ישר, ומוצא בקרבו בהבנה פנימית את הסקירה הנאמנה בשלשלת הדורות והשפעותיהם הרוחניות. ע"כ לא יעלה על דעתו כלל לאחר את המוקדם, אע"פ שלא הי'[34] נוגע לענינו כחוט השערה. והלב אשר נתרוקן מכל קודש מבקש תואנות, וחושב במהומת זדונו, אולי יקל לו לבא למטרת ההריסה ע"י הפיכת סדרי המעשים והדורות. ואם נעזוב את הלב בריקניותו ולא נחייהו במאור הפנימי, הנובע מקדושת טל של תורה, המחיה את הנשמה בעדן אהבת שם ד' ואהבת עמו ונחלתו, ע"י התגבורת הרוחנית של שביעה גדולה מכל הצדדים הרוחניים שבתורה. כשהם דוקא מחוברים לכל התלמוד המעשי הרחב והעמוק, ע"פ[35] הסדרים של רבותינו הראשונים והיותר מובחרים של גדולי האחרונים, כדברי כ"ג, אם הריקניות תשאר במעמדה, אז אם גם עשרת מונים נחסם לפני הרשעה את הדרך של הפרצות התאריכיות, תמצא לה חבלי שוא אחרים במה להמשך אל כל דחי. ע"כ יחד עם הדרך הסלולה, אשר הישיר כתר"ה בחקר ההיסתוריה, ע"פ סדר הלימוד הישר בגופי תורה, של תורה שבכתב ושבע"פ[36], במשנה ובתלמודים וכל אבזרייהו, מוכרחים אנו לצרף את כל הצדדים הרוחניים אשר

אמרתי, לדעתם, להבינם ולהרגישם, ולהוציא על פיהם לקח ותלמוד להחיות לב דור אחרון. וחלילה חולין הוא לנו לדמות בית נכון ונשא, המיוסד על פי רוח קדוש וטהור זה, לבתי הסימינארים המערביים, שאפילו הטובים שבהם עשו את מלאכתם לחכמות חיצוניות ולנימוסי הטרקליניות המערבית עיקר, ותורתם ויראתם טפלה. ולא המיסדים כולם אשמים בדבר, כי הלא היו מהם ג"כ צדיקים וגדולים בתורה לפי הערך אלא שכבר נשחתה היהדות האשכנזית והמערבית בכלל, בתחילה, ע"י המאשרים המתעים שקדמו בדור שלפני פנינו, עד שלא מצאו להם גם ישרי-הלב ידים וחומר נכון על מה לבנות את היסודות היותר עקריים, לקומם את התורה ואת היהדות בכלל על יסודות נאמנים. והננו זוכרים אותם לטובה על החלק אשר הצילו מכליון חרוץ, אע"פ שרחקה מאד עבודתם מהמגמה של החזרת עטרה ליושנה, כדרך שעשו אנשי כנה"ג[37], שברכו את שם ד' הגדול, מ"מ[38] עשו מה שהי'[39] ביכלתם לעשות. ואנחנו, אמנם אם לא נאחר את המועד, אם נחיש את מעשנו פה באה"ק[40], כעת בעוד יש לנו ת"ל[41] חומר הגון וטוב, יהדות בריאה ורעננה, אלפים ורבבות שלמי אמוני ישראל, אוהבי תורה ומסורים לברית ד' לעמו ונחלתו בכל לב ונפש, נעשה ונצליח. אנחנו לא נהי'[42] כעת צריכים לקשט את ת"ח העומדים בראש היהדות דוקא בכל קישוטי הבל של נוסח אשכנז, אשר ממילא מוכרח הוא ע"פ רוב שיתרוקן מתורה ומיראה, כ"א להעמיד לנו ת"ח מובהקים, שעיקר יתרונם הוא גדולת תורתם ויראתם, אלא שעם זה יהיו אנשים מן הישוב, אנשים חיים ומלאים עז וחיל, בעלי שפה ודבור, בעלי תרבות ודרך ארץ, לא באופן מגוהץ ומבורק של דקדוקי עניות תורה, כ"א באורח תפארת הראויה לת"ח[43], שהיתה מעולם נחלה לישראל, טרם כסה החושך ארץ אחרי הגזירות האחרונות האיומות והבלבולים הרוחניים העצומים, של שנות ת"ח ות"ט ותקופת הש"צ שר"י וכל הנגעים אשר נמשכו אחריהם.

העיקר בהישיבה צריך שיהי' הרוח השלם והמלא, רוח הקדושה והעז. לפעמים נמצא כמה מקצעות, שא"א[44] ללמד אותם בעצם היכל הישיבה, מפני שאינם שוים לכל נפש, ויוכלו להמשיך ולחקות את הראויים אותם שאינם ראויים לכך. זה מסור כמובן למנהיג ראשי, הנותן לבו לעדרים, אבל שכל המגמה תהי'[45] להעמיד לישראל על בסיס היהדות הנאמנה אנשים שלמים בכל מלא אור התורה והחיים, דבר זה מוכרח.

והלימוד הרוחני של התורה, בתור חלק רשום הנדרש כראוי, אף אם לא הי' נהוג בדורות הראשונים, שלא היתה המחלה הרוחנית גדולה כ"כ[46], גם אז היינו חייבים לחדש אותו ולקבעו, אבל באמת קבוע וקבוע הי' מראש מקדם. וכי יוכל לעלות על דעתנו, שכל ההגדות כולן והמדרשים, שבהם גנוזים אוצרות חיים של גנזי תורה, חכמות רוחניות ונשגבות, אלא שנתעלמו במעטפות מפני כמה מטרות, אשר כבר בארו אותן הראשונים האפשר הוא שלא היו למדים אותם עם הראויים להם בכל הודם וזהרם הפנימי. ובדורות האחרונים למדו כמה מגדולי ישראל באורח קביעות את התלמוד הרוחני, אם בדרכים של חכמי הקבלה, או בדרך המחקר והמוסר, אבל למדים היו בדרך הרחבה הראוי לעשות פירות ופרי פירות, אלא שאז עוד לא הי' המצב מחייב להרחיב כ"כ את הדברים, כמו שלא הי' המצב

מחייב כ"כ להסיר את המעקשים מדרך התולדה וסדרי דברי הימים, מפני שלא היו הדברים כ"כ מסוכסכים, טרם באו פריצים ויחללום.

אין אני אומר, שכל בני הישיבה יהיו מלומדים גדולים בכל המקצעות. זהו דבר למעלה מן היכולת. יחידי סגולה יכולים להולד בכשרונות כאלה, שיוכלו להיות סופגים את כל הצדדים, אבל הרוב יתפרדו כ"א למקצע שלו, ואין אדם לומד כ"א ממקום שלבו חפץ. אבל בכללות הישיבה חייבת היא לתן לאומה כל מה שחסר לה, וכיון שבין כל הדברים המושכים את הלב בזמננו, והפועלים הרבה על החיים, היא הספרות והשירה מוכרחים אנחנו לראות שגם בזה המקצע יהי' לנו משלנו, ולא תהי' עוד ברית כרותה שכל בעל כשרון ספרותי, וכל משורר מפורסם, מוכרח הוא להיות כופר ופושע-ישראל למפרע. את מגדל-תרמית זה אנו חייבים להרוס, ולהראות לכל באי עולם את ההוד השירי והנועם הספרותי, אשר יפרחו בהיותם משוקים ממקור חיי האומה הטבעיים והנאמנים, מקור מים חיים ד'.

ובמה שנוגע לרבנים במושבות, אע"פ שא"א הדבר שתעגנה המושבות, עד אשר יוכלו לצאת מהצעירים שבחניכי הישיבה ראויים להוראה ולרבנות הישוב החדש, מ"מ אפשר לתקן הדבר ע"י מה שניקח מבחירי תלמידי הישיבות מירושלים, מצפת ומטבריא, אחדים ת"ח הגונים, וע"י[47] שימוש של שנה ושנתים יהיו כבר מורגלים בההנהגה, הדרושה לרבנות המושבות, ובתהלוכות החיים המתקבלות בהן. ואם ימצא לנו ע"ז די יכולת נוכל לבוא במשך זמן קצר אל המטרה, להושיב רבנים הגונים, שיהיו לחן ולתפארת במושבות, ושדבריהם ונימוסיהם יהיו מתקבלים יפה, ויוכלו לפעול הרבה להרמת קרן היהדות, ויהיו סוללי דרך לחניכי הישיבה הגמורים, אשר יצאו חמושים בכל אותם דרכי הזיין, שבני הדור החדש הבאים לכבוש את א"י[48] מתגדרים בהם, באופן יותר שלם ומשוכלל בעה"י.

כללו של דבר, אין אני מוצא בין השקפותינו מחיצה גדולה. ובדבר אשר יהלמני צדיק חסד, [על פי תהלים קמא, ה] להיות שומע לעצה, הנני מודיע בזה לכ"ג, שהנני רחוק מאד מהעמיד על דעתי שום דבר בחפזון, וכל מה שהנני מכריע, ביחוד בעניני הכלל שהם עומדים ברומו של עולם, איננו בא כ"א ע"י עיון גדול בכל הצדדים וצדי צדדים, ובכונה מיושרת לשם שמים, בלא שום פני' חלילה, ואחר כל אלה הנני מוכן להרכין ראשי לפני כל ראשי עם ד' העסוקים גם הם בכל לב ונפש בשאלות הנוגעות להקים תורת ד' ובריתו בישראל, כדי לכונן יסודות אשר יבנה עליהם היכל ישועת ד' לעמו על ארץ חמדתו.

הנני חוזר עוד הפעם את דברי, שראשית מעשנו לתיקון אה"ק[49] בזמנינו צריכה להיות מתחלה דוקא מישיבה חדשה, גדולה ומרכזית לישוב החדש. והבוחר בתורת חיים, יראנו בתחיית תורתו ועם קדשו על אדמת הקודש, וירים קרן לעמו ויראיו באמת.

ברוך יהי' כ"ג מר שליט"א ברב טוב חסד וברכה, ויזכה להאיר עיני ישראל בספריו היקרים לאורך ימים טובים, ויתענג על טוב ד' על אדמת הקודש, בראש שבי ציון ברנה וצהלה, [על פי ישעיהו לה, י] בבא לציון גואל, [על פי ישעיהו נט, כ] מלכם לפניהם וד' בראשם, [מיכה ב, יג] כנפשו הגדולה ונפש מוקיר רוממות ערכו, מושיט לו ברכתו באה"ר מהררי ארץ חמדה,

הק' אברהם יצחק ה"ק הנ"ל

1. ב"ה - ברוך השם
2. מנ"א - מנחם אב
3. תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
4. כקש"ת - כבוד קדושת שם תפארתו
5. מו"ה - מורנו הרב
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. שלו' - שלום
8. וכא"ל - וכל אשר לו
9. באה"ר - באהבה רבה
10. הדר"ג - הדרת גאונו
11. שי' - שיחיה
12. כ"א - כי אם
13. ג"כ - גם כן
14. שיהי' - שיהיה
15. בעה"י - בעזרת השם יתברך
16. כ"ג - כבוד גאונו
17. א"כ - אם כן
18. יהי' - יהיה
19. וע"ז - ועל זה
20. המו"נ - המורה נבוכים
21. אע"פ - אף על פי
22. ע"כ - על כן
23. שבע"פ - שבעל פה
24. ת"ח - תלמידי חכמים
25. כתר"ה - כבוד תורתו רום הדרתו
26. ע"י - על ידי
27. ובדחז"ל - ובדברי חכמינו זכרונם לברכה
28. ע"ז - על זה
29. הלל"מ - הלכה למשה מסיני
30. ב"ד - בית דין
31. כחדר"ג - כחרם דרבנו גרשום
32. שו"ם - שפיירא, וורמייזא ומגנצא (תקנות קהילות שו"ם)
33. וכיו"ב - וכיוצא בזה
34. הי' - היה
35. ע"פ - על פי
36. ושבע"פ - ושבעל פה
37. כנה"ג - כנסת הגדולה
38. מ"מ - מכל מקום
39. שהי' - שהיה
40. באה"ק - בארץ הקודש
41. ת"ל - תודה לא-ל
42. נהי' - נהיה
43. לת"ח - לתלמידי חכמים
44. שא"א - שאי אפשר
45. תהי' - תהיה
46. כ"כ - כל כך
47. וע"י - ועל ידי

48. א"י - ארץ ישראל
49. אה"ק - ארץ הקודש

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת שלט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ב מרחשוון תרע"א - יפו **נמען:** שם טוב גפן (שליח הישיבה)

דיווח על התקדמות הישיבה: הרב קוק הוסיף שלושה שיעורים בשבוע בספר הכוזרי. הצטרף תלמיד מירושלים. ד"ר אליאס, מורה מפתח תקווה, בא לשיעור בחושן משפט ומשפיע על הדור הצעיר. נוסד בפתח תקווה מכון להכשרת מורים, ותלמידיו יבואו לישיבה פעמיים בחודש. עשירים יראי שמים בגרמניה עומדים לשלוח את בניהם.

עיקרי הדברים

- התקדמות הישיבה.
- שיעורים בכוזרי.
- השפעה על פתח תקווה ועל מכון המורים.
- תלמידים מגרמניה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ב מרחשון תרע"א[4].

לכ'[5] ידידי הרה"ח[6] הנעלה ומפואר מו"ה[7] שם טוב גפן נ"י[8], שלו'[9]

וברכה.

מכתביו היקרים קבלנו. כן השילוח השני, ונמסר לב"ב כפי החשבון.

ע"ד[10] הישיבה, [הישיבה הקטנה שייסד הרב קוק ביפו] ב"ה סימני קדמה איכותית נראים במפעלנו. כעת הוספתי את המקצע החביב והיסודי של לימוד חכמת דתנו הקדושה, הפנימית, בהגידי שלשה שיעורים בשבוע את הכוזרי [ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי] ע"פ[11] הרצאותי בהרחבה ב"ה.

תלמיד צעיר בעל כשרון מירושלים נתוסף לנו. ואחד מהמורים של הת"ת[12] דפתח-תקוה, ד"ר[13] אליאס, בא בכל עש"ק[14] לשיעור חו"מ[15], והרי הוא ג"כ[16] ת"ל[17] מקבל השפעה רוחנית ממוסדנו, וחוזר ומשפיע ב"ה בגאון ד' על הדור הצעיר שבמושבה החשובה והגדולה שביהודה הנ"ל[18]. והפרי ב"ה כבר ניכר לטובה. נוסד ג"כ ע"י[19] ד"ר אויערבאך [ד"ר משה אויערבך, מחנך בפתח תקוה] וד"ר[20] אליאס הנ"ל בפ"ת[21] מכון לחינוך מורים, שמשתלמים בו איזה צעירים בעלי כשרון, והוסכם שיבואו אלינו ג"כ פעמיים בחדש, להסדר בסידור הרוחני והמוסרי הראוי למטרתנו הכללית. מכל אלה הסעיפים יחד ת"ל הולכת אבוקת האור ומתגדלת, וב"ה[22] בפנים אחרות מביטים כבר הרבה רחוקים על הדת והיהדות, מעת אל עת אשר יופיע יותר אור מגמתנו, וכ"ז מוסיף און ואמץ בלבבי להתחזק בשם ד' להגדלת פעלנו.

כן הובאו ידיעות ע"י ד"ר ענגיל, שמעשירי אשכנז היראים מתעתדים לשלוח לנו מבניהם המצויינים. יאספו נא נדחי עם קודש הנושאים עין אל עז ד', אל טוהר אור תורה, ויקימו לנו אבן בוחן ופינת יקרת בהררי קודש, בעת התעוררות תחית עם ד' ונצח ישראל.

את המכתב הכללי, תחת הנאבד, הנה שלחנו, וע"ד[23] הדפסתו אם יודיע כ"ת[24] שהוא מוכרח נדפיס בל"נ[25].

ע"ד שנוי שם מישיבה למדרש, מצדי איני מוצא בזה תוכן, אבל דברים שבטעם לעולם אינם שוים לכל.

הנני חותם בברכה באה"ר[26] כנה"י[27],

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"א - השנה תרע"א (1910/1911)
5. לכ' - לכבוד
6. הרה"ח - הרב החסיד
7. מו"ה - מורנו הרב
8. נ"י - נרו יאיר
9. שלו' - שלום
10. ע"ד - על דבר
11. ע"פ - על פי
12. התי"ת - התלמוד תורה
13. ד"ר - דוקטור
14. עש"ק - ערב שבת קודש
15. חו"מ - חושן משפט
16. ג"כ - גם כן
17. ת"ל - תודה לא-ל
18. הנ"ל - הנזכר לעיל
19. ע"י - על ידי
20. וד"ר - ודוקטור
21. בפ"ת - בפתח תקוה
22. וב"ה - וברוך השם
23. וע"ד - ועל דבר
24. כ"ת - כבוד תורתו
25. בל"נ - בלי נדר
26. באה"ר - באהבה רבה
27. כנה"י - כנפשו היקרה

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תסז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ר"ח מרחשוון תרע"ג - יפו **נמען:** הרב יהודה לייב פישמן (מימון), אב בית דין אונגני

הרב קוק מודה על הספר 'חדר הורתי'. לשיטת הכוזרי, הנבואה ורוח הקודש מסייעות להוראה, ולא כרמב"ם שמפריד ביניהן. רוח הקודש הופיעה במקדש ובמי שהיה בבניינו (ריב"ז). איסור תורה לאישה נאמר על לימודה, אבל אם היא לומדת בשמיעה - לא מצאנו איסור.

עיקרי הדברים

- תודה על 'חדר הורתי'.
- נבואה והוראה - כוזרי ורמב"ם.
- לימוד תורה לנשים בשמיעה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ר"ח מ"ח[4] תרע"ג[5].

כ'[6] ידי"נ[7] הרב הגאון המפורסם, אוצר נחמד ושמן מוהר"ר[8] יהודא ליב פישמאן [הרב יהודה לייב פישמן (לימים מימון), ממנהיגי "המזרחי"] שליט"א[9], האבד"ק[10] אונגעניא, וכא"ל[11] שלו'[12] שלו, באה"ר[13].

כעת הגיעני ספרו היקר והנחמד "חדר הורתי". [ספרו של הרב פישמן] ומאהבת מחברו מר שליט"א לא דחיתי את השעה, והצצתי בו בכמה מקומות בכל המקצועות השונים שהוא עסוק בהם, ונתבסמתי מריח בשמיו, כי נחמד ונעים הוא וישר חילי' דמר ידי"נ ולבבי שי'[14] דשדר לן מתנתא דתורה זו ולולא טרדות רבות המעכבות הייתי מאד חפץ להשתעשע בכל דברי קדשו האהובים, אבל אין דנים אפשר משא"א[15] כעת.

שי' הכוזרי היא [שיטת ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי] שהנבואה ורוה"ק[16] מסייע להוראה, דלא כדי' הרמב"ם[17] שמחלקם. והופעת רוה"ק[18] הי'[19] בביהמ"ק[20] ובמי שהי'[21] בבנינו, כדאמרי' "היי' היי' שכבר היי'", מ"ק[22] כ"ה, [מועד קטן כה] וריב"ז[23] הי' בביהמ"ק ושאב רוה"ק משם, ומיושבת קצת הערתו ע"ז[24].

בקמח אם לח הוא, הרי הסוגיא מוכיחה הספק, כאיב"א[25] שם.

הנני כופל את תודתי, ואחתום ברב שלו' וברכה מקודש, כנה"ר[26] ונפש ידי"ע[27] דוש"ת[28] בחבה יתירה וכבוד נעלה,

הק' אברהם יצחק ה"ק

אי' תורה לאשה אינו כ"א[29] ללמדה, אבל אם מעצמה לומדת ע"י[30] שמיעה לא מצאנו לאסור.

הנ"ל.

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש

3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. מ"ח - מרחשון
5. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
6. כ' - כבוד
7. ידי"נ - ידיד נפשי
8. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
9. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
10. האבד"ק - האב בית דין קהילת
11. וכא"ל - וכל אשר לו
12. שלו' - שלום
13. באה"ר - באהבה רבה
14. שי' - שיחיה
15. משא"א - משאי אפשר
16. ורוה"ק - ורוח הקודש
17. הרמב"ם - רבי משה בן מימון
18. רוה"ק - רוח הקודש
19. הי' - היה
20. בביהמ"ק - בבית המקדש
21. שהי' - שהיה
22. מ"ק - מועד קטן (מסכת)
23. וריב"ז - ורבי יוחנן בן זכאי
24. ע"ז - על זה
25. כאיב"א - כאיבעיא
26. כנה"ר - כנפשו הרמה
27. ידי"ע - ידידו עוז
28. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
29. כי"א - כי אם
30. ע"י - על ידי

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תקא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ב שבט תרע"ג - יפו **נמען:** אחיו (הרב דובער הכהן קוק)

על לימוד הלכות דעות והחלק הרוחני שבתורה: הרב קוק מספר שזה יותר משנתיים הרב קוק מעביר שיעורים קבועים בכוזרי, שכולל את רוב תחומי הדעות. כשם שאין חוששים מללמוד שיטות בהלכה בגלל הצדוקים, כך אין לחשוש בתחום זה, אם לומדים בשקידה. תיקון עולמים תלוי בהחייאת תורת האמונה בכל גודלה ועומקה.

עיקרי הדברים

- שיעורים בכוזרי.
- אין לחשוש מלימוד אמונה.
- החייאת תורת האמונה - תיקון עולמים.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1] עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ב שבט תרע"ג[4]

אח יקר וחביב הרב המאוה"ג[5] [אחיו, הרב דב בער קוק] שליט"א[6] וכא"ל[7] נ"ב[8] הרבנית וכל זרעם זרע ברך ד' שי'[9] ברב טוב ונחת, שלו'[10] וברכה באה"ר[11],

תל"י[12] על החוה"ש[13] אשר עמנו, יזכנו השי"ת[14] לראות ולשמע מכל אהובינו טוב וחסד ושמחה תמיד לאוי"ט[15].

ע"ד[16] האפשרות של שיעורי הלכות דיעות [שיעורים בענייני אמונה ומחשבה] וכל החלק הרוחני שבתורה. על מדוכה זו ישבתי עדן ועדנים [דניאל ז, כה] ות"ל[17] שהנני זה יותר משנתים מרצה שיעורים קבועים, איזה פעמים בשבוע, את הכוזרי, [ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי] בתור ספר המתפשט בהגיונותיו על רוב המקצועות של הלכות דיעות ע"פ[18] דרכו, ושהוא בעצמו כולל תמציות ועל שיטות עמוקות ורחבות, ואגבו הנני כמובן נפגש בדרך הלימוד עם הבירורים של יתר השיטות, והפרטים השכליים והמוסריים הרבים היוצאים מהן. וכשם שאין לחוש כשמרצים שיטות שונות בהלכה, ומפלפלים בהן, מפני הבליהם של הצדוקים למיניהם שפרשו לחוץ, כי אנו יודעים שהננו מבארים ודורשים את התורה לאמתתה, ע"פ הוראת חז"ל[19] הנאמנים, רו"א[20], [על פי הוראת חכמינו הנאמנים, רבותינו אבותינו] כן אין לנו לחוש מפני שיבושי ההלכות הללו מאותן שלא שמשו כ"צ[21], ["שלא שמשו כל צרכן" (סוטה כב)] אם רק נעסוק במקצע של תורה זה, בדרך שקידה וקביעות, לא בדרך העברה ונמנום. [בדרך שטחית ובנמנום] וכבר ידעת שלע"ד[22] רק בהשבה לתחי'[23] את תורת אמת ואמונה באמת, בכל הגודל, הרוחב והעומק היותר אפשריים, תלוי תיקון עולמים, וכל המסתעף לו, להאיר עינינו ולשמח לבנו ולגדל כחות מבחרי בנינו בתפארת אמת, לגדל כבוד התורה והוגיה, ולישר דרכי החיים לעם ד' הגוי כולו, בדרכי נועם קודש ושלו'[24].

והנני בזה חותם בברכה כנה"ר[25] ונפש אחיך דבק באהנ"פ[26] ודוש"ת[27] באה"ר,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
5. המאוה"ג - המאור הגדול
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. וכא"ל - וכל אשר לו
8. נ"ב - נכתב בצד (תוספת למכתב)
9. שי' - שיחיה
10. שלו' - שלום
11. באה"ר - באהבה רבה
12. תל"י - תודה לא-ל יתברך
13. החוה"ש - החיים והשלום
14. השי"ת - השם יתברך
15. לאוי"ט - לאורך ימים טובים
16. ע"ד - על דבר
17. ות"ל - ותודה לא-ל
18. ע"פ - על פי
19. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה
20. רו"א - ראשונים ואחרונים
21. כ"צ - כל צרכם
22. שלע"ד - שלעניות דעתי
23. לתחי' - לתחיה
24. ושלו' - ושלום
25. כנה"ר - כנפשו הרמה
26. באהנ"פ - באהבת נפש
27. ודוש"ת - ודורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרצג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"א סיון תרע"ד - יפו **נמען:** בנו, הרב צבי יהודה

הרב קוק שמח ברעיונות הרצי"ה על השם 'ערפלי זוהר', אף שבאמת כתב 'טוהר'. הרב קוק מתקן לשון אבל לא משמיט. הרב קוק מבקש לדעת מה הרצי"ה לומד, וממליץ על ספרי הכללים: 'כריתות', 'גופי הלכות', 'שם הגדולים', 'ארעא דרבנן', 'יד מלאכי'. בשיעור הכוזרי דיבר על כך שההכרה הרוחנית שווה לחושים: המציאות קודמת, ו'הדעת והחושים הם חטיבה אחת'.

עיקרי הדברים

- 'ערפלי טוהר'.
- ספרי הכללים.
- שיעור הכוזרי: ההכרה הרוחנית.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"א סיון תרע"ד[4]

התענגתי במכתבך הגלוי, ברעיונותיך ע"ד[5] השם ערפלי זוהר, [ספרו של הרב קוק "ערפלי טוהר"; ראו (כרך ב', אגרת תרפז)] אע"פ[6] שבאמת "טוהר" כתבתי כדאמרי רבנן בשופרות. בכ"ז[7] הרעיונות הטובים והאידיאליים נשארים ברעננותם גם כשאין להם על מה שיסמכו, כ"א[8] כהררים התלויים בשערה, [חגיגה י] ולו שוגג ומשגה כתיב.

את הלשון אני מתקן לפעמים כיכולתי, אבל להשמיט דברים עדיין לא נסיתי, ואולי לא בא לידי עדיין מסוג זה.

לא כתבת לי מחמדי מפרטיהן למודיך, באיזה מסכת ופוסק, ואולי תעסוק באיזה ענין סוגיתי לבררו. ידעת תשוקתי להיות רגיל בספרי הכללים, כהכריתות, גופי הלכות, והאחרונים, ש"ש, ארעא דרבנן, יד מלאכי [ספרי כללי התלמוד וההלכה: "ספר הכריתות", "גופי הלכות", "שמעתתא שלמה" (ככל הנראה), "ארעא דרבנן" ו"יד מלאכי"] וכיו"ב[9]. הם אינם קשים לקנין ומועילים בהכללתם, וכבר העיר ע"ז[10] בשל"ה [שני לוחות הברית" לרבי ישעיה הורוביץ] בחלק תורה שבע"פ[11].

הנני כותב דברי אלה בהיותי בחדרי שבדירת הב"ד[12], ומכתביך היקרים הנם בבית למעלה. ע"כ[13] לא אוכל לספק חפצנו כעת לדבר, ע"ד איזה פרטים שבמכתביך.

היום דברנו בשיעור הכוזרי, [ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי] ע"ד השתוות חוש ההכרה הרוחנית לכל החושים שהמציאות צריכה להיות תחילה, ואח"כ[14] הפגישה הסוביקטיבית, ורווחא שמעתתא שהדעת והחושים הנם חטיבה אחת בתנאים שונים לפי האורגנים שמשתמשים בהם, כשינוי הביטוי שבמוצאות השפה.

ת"ל[15] על החוה"ש[16] אשר עמנו כולנו. חזק ואמץ בכ"ט[17]. באור ד' בשמחת תורה מצוה וחכמת ודעת. בבריות גופא ונהורא מעליא, כעתירת אביך מצפה אשרך בכל לב, מנשקך ממרחקים,

אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. ע"ד - על דבר
6. אע"פ - אף על פי
7. בכ"ז - בכל זאת
8. כ"א - כי אם
9. וכיו"ב - וכיוצא בזה
10. ע"ז - על זה
11. שבע"פ - שבעל פה
12. הב"ד - הבית דין
13. ע"כ - על כן
14. ואח"כ - ואחר כך
15. ת"ל - תודה לא-ל
16. החוה"ש - החיים והשלום
17. בכ"ט - בכל טוב

אגרות הראי"ה – כרך ג' – אגרת תשע

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ט"ז אייר תרע"ו - לונדון **נמען:** בנו, הרב צבי יהודה

תוכנית עבודה: שני שיעורים בשבוע בישיבה - גמרא, פירוש רש"י ותוספות, והכוזרי. עומדת על הפרק התאגדות שומרי שבת (שד"ר יונג החל), והרב קוק כבר דרש בעניין. יצאה חוברת על היהודים והמלחמה בהסכמת הלורד רוטשילד, שמסיימת בשיבת העם לארצו - 'אות הזמן'.

עיקרי הדברים

- שיעורים בישיבה.
- שומרי שבת.
- חוברת המלחמה - אות הזמן.

נוסח האגרת עם ביאור

בעזה"י[1], ט"ז אייר תרע"ו[2].

בני חביבי [הרצי"ה, ששהה אז בשווייץ, בעוד הרב קוק בלונדון] שליט"א[3], שמחתנו בדבריך היקרים במכתבך הגלוי, שהגיענו אחרי אשר חכינו מאד על דבריך להודע משלומך וכא"ל[4].

תהל"י[5] על החוה"ש[6] אשר עמנו פה. מעבודתי פה, אחרי שעברו השבועות והחדשים הראשונים בהתודעות לחשובים [אחרי החודשים הראשונים לכהונתו ברבנות קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון, שבהם הכיר את חשובי הקהילה] ובני תורה הגונים, התחילה עתה תכנית עבודות במצב הרוחני שבכרך. [בעיר הגדולה, לונדון] ישנה פה ישיבה, שהבטחתי להגיד לפני הבחורים הבכירים, שתי פעמים בשבוע, שיעור א' גפ"ת[7] ושיעור אחד רוחני, שכהרגלי יהי'[8] הנושא "הכוזרי". [ספר "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי] מהם נמצאים בעלי כשרון, אבל הם עסוקים בלמודים אחרים והתעתדות רוזרנדית, ומ"מ[9] יהי' בעה"י[10] תועלת. על הפרק עומדת ג"כ[11] התאגדות שומרי שבת, שהתחיל בזה ד"ר[12] יונג [הרב ד"ר מאיר צבי יונג, רב בלונדון] נ"י[13] זה כשנתים, אבל נתרדם הדבר, וחושב שכעת ע"י[14] שיתופי יחזור לתעורה, ונעשו מצדי נסיונות דרושיים, שאמנם פעלה ההשפעה על הציבור ב"ה[15] בדרך תיאורי. יתן ד' ויכנסו הדברים לחוג המעשי. נדפסה כאן חוברת אחת ע"ד[16] היהודים והמלחמה, [חוברת על היהודים במלחמת העולם הראשונה] בחבה פטריוטית הראויה ליהודי אנגליא שבעי הזכויות, בהסכמה תוכנית מהלורד רוטשילד, וסיומה הוא שאחרית המלחמה תהי'[17] תשובת עם נפוץ אל ארצו והגשמת חזיון הנביאים, גם זה אות הזמן. נפלאים מעשי ד' לשנות רוחות בני אדם, והפרט יעיד על הכלל.

ד"ש[18] אוהבינו הרה"ג[19] הדרי"ם[20] שליט"א.

אביך מצפה אשרך כה"י[21],

אברהם יצחק ה"ק

1. בעזה"י - בעזרת השם יתברך

2. תרע"ו – השנה תרע"ו (1915/1916)
3. שליט"א – שיחיה לאורך ימים טובים אמן
4. וכא"ל – וכל אשר לו
5. תהל"י – תהלה לא-ל יתברך
6. החוה"ש – החיים והשלום
7. גפ"ת – גליל פתח תקוה (או: גבול פתח תקוה)
8. יהי' – יהיה
9. ומ"מ – ומכל מקום
10. בעה"י – בעזרת השם יתברך
11. ג"כ – גם כן
12. ד"ר – דוקטור
13. נ"י – נרו יאיר
14. ע"י – על ידי
15. ב"ה – ברוך השם
16. ע"ד – על דבר
17. תהי' – תהיה
18. ד"ש – דרישת שלום
19. הרה"ג – הרב הגאון
20. הדרי"ם – הדוקטורים
21. כה"י – כנפשו היפה

אגרות הראי"ה – כרך ג' – אגרת תשצג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ג' כסלו תרע"ז - לונדון **נמען:** הסכמה לספר דרושים של הרב מרדכי צבי שוורץ

שבח לדרושים 'בקרן בן שמן', שמשבחים את כבוד האומה ומקרבים את לב ישראל לאביהם. במכתב נלווה: אין להבין את 'תמימות האמונה' כמנוגדת להעמקה השכלית. חכמת האמונה - בחקירה, בקבלה ובפשטות - צריכה 'ללכת ולהתרחב'.

עיקרי הדברים

- הסכמה לספר.
- תמימות לא נגד העמקה.
- הרחבת חכמת האמונה.

נוסח האגרת עם ביאור

בעזהשי"ת[1] הנה הלום ראיתי [על פי בראשית טז, יג] וישמח לבי מפרחי חמד אשר בקרן בן שמן, [על פי ישעיהו ה, א: "כרם היה לידידי בקרן בן שמן"] דרושים יקרים ומזהירים, משמחים אלהים ואנשים, עדונים בעטרת קודש, מסולאים בפז דהבא טבא, זהב פרוים, [זהב טוב (ארמית); "זהב פרוים" – דברי הימים ב ג, ו] דבר דבור על אופניו, [משלי כה, יא] חרוזים באגדה ומקובלים בהלכה, נאמרים בטוב טעם ודעת קדושים, אשר העלה ואשר הביא ידידי וחביבי הרב הגאון, החריף ובקי, יקר מחכמה ומכבוד, איש סגולה בתורה ויראה, מו"ה[2] מרדכי צבי שליט"א[3] [הרב מרדכי צבי שוורץ, רב בלונדון ומזכיר "דגל ירושלים" שם. האגרת – הסכמה לספר דרשותיו] שווארץ, רב לקהילת קודש עדת בא"י[4] [הרב מרדכי צבי שוורץ, רב בלונדון ומזכיר "דגל ירושלים" שם. הסכמה לספר דרשותיו] פה העיר לונדון יצ"ו[5]. ואמינא לפעלא טבא ישר חילו לאורייתא, [ואומר אני לפועל הטוב: יישר כוחו לתורה (ארמית)] וכל מן דין סמוכו לנא [כל כזה סמכו לנו – לשון חכמים בסמיכת תלמיד (סנהדרין יד)] וסמכין דאורייתא, למען יפק חפצו ומגמת פניו, הלוך ונסוע הנגבה, [בראשית יב, ט] כל הרוצה להחכים ידרים [בבא בתרא כה] ומעטהו צדקה נאה ויאה להודיע ולהודע חיבת ידידות עם קודש, עם ד' אלהי, להרבות פאר ושבח תהילה, לאום אני חומה, [על פי שיר השירים ח, י; ופסחים פז: "אני חומה – זו כנסת ישראל"] אחת היא לאמה ברה היא ליולדתה, [שיר השירים ו, ט] וקוב"ה[6] משתבח בשבחייהו דישראל, [הקדוש ברוך הוא משתבח בשבחם של ישראל – על פי ברכות ו] ותפילין דמרא עלמא מה כתיב בהו, [ברכות ו] מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. [שמואל ב ז, כג] וכאשר מעלת כבוד המחבר הרבה עצה הגדיל תושיה וחסדאין מלי באגדתא, לרומם ולשבח לפאר ולעלה את כבוד האומה העומדת לנס עמים, [ישעיהו יא, י] בחירת אל אלהים צבאות, נצר מטעי מעשי ידי [ישעיהו ס, כא] אמן יוצר וצר צורה, נותן נשמה לעם עולם, להחיות עולמי עד וכל היקום עדי עד. והגה מפיו דהאי גברא רבא ויקירא הרב המחבר שליט"א יצא במועצות ודעת, ברגש קדש ובאמירה נעימה לקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, בימין מקרבת, [על פי סוטה מז: "שמאל דוחה וימין מקרבת"] בעוז החסד בהגיון לב טוב, ועל זה יברכוהו טובים.

והנני גם אני נטפל לעושי מצוה, [על פי לשון חז"ל: "הנטפל לעושי מצוה כעושה מצוה" (מכות ה)] לחזק ולאמץ את ידיו בעבודת הקודש, וברוכים יהיו כל מסעדיו ותומכי ידיו להוציא לאור עולם את דבריו הנחמדים, שהם תפארת לעושיהם ותפארת לו מן האדם, [אבות ב, א] ותקוים נא בכבוד הרב המחבר חביבנו ברכת כל היועץ עלינו ועל כל עמך בית ישראל עצה טובה ומחשבה טובה, אמצו וברכו, גדלו וקיימו, קיים עצתו, כדבר שנאמר יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא. [תהלים כ, ה] ומהרה ייגלו ויבואו אורים, על כל אפסי ארץ מאירים, על כל עם ד' הגוי כולו ועל ציון ומקראיה ירד שריד לאדירים, וישובו נפזרים, להר מרום הרים, וראו גויים צדקך וכל מלכים כבודך, וקורא לך שם חדש [ישעיהו סב, ב] אשר פי ד' ייקבנו, ויראו עינינו וישמח לבנו בשוב ד' שבות עמו במהרה בימינו.

בעה"ח[7] לכבוד התורה ולומדיה, ולכבוד כל טהורי לב אשר אהבת עם קודש מתגברת בלבבם באורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום. [משלי ד, יח] יום ג' כסלו שנת עזר"ת[8] לפ"ק[9] פה"ק[10] לונדון [ג' כסלו תרע"ז (1916), בלונדון] יצ"ו.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

ידידי היקר הרב המחבר שליט"א.

מלאתי רצון מאמרותיו היקרות בכלל, כאשר גיליתי את דעתי כבר בהסכמתי, ומאד יקרו לי דבריו היוצאים מן הלב על דבר תמימות האמונה הקדושה והתעוררותה. אמנם לזאת צריך שישים לבו כל דורש טוב לעמו, המלהיב את ליבם לאביהם שבשמים ומחזק את רוחם הטהור להתאמץ בקדושת אמונת אומן, שלא יבין הקורא את תוכן התמימות לענין המנגד את ההתעוררות השכלית והעמקת הדרישה הקדושה והרחבתה. ד' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. [ישעיהו מב, כא] ובכלל הגדלת התורה והאדרתה עומד הוא בראש יסוד הקדושה של לימוד האמונה וכמה גדולה היא ספרותנו הקדושה, מגדולי אדירי הדורות אבות העולם שהרבו דעת בחקרי האמונה והאירו את לבם של לומדי דבריהם ללכת בעקבותיהם.

והנה חוץ משני הדברים הידועים, של המחקר ההגיוני והקבלה הגנוזה בסוד ד', שהם שני נחלים גדולים רחבי ידים, שחובה קדושה היא, לכל אשר חלק ד' לו בבינה, להיות משנן והוגה בחלקי התורה העליונים הללו, גם בפשטיותה של תכונת האמונה ככר גדול ורחב ידים נמצא להוגיה ודורשיה, המחיה את רוחם ומעודד את עוז קדושת נשמתם, המביא את כל המתבסמים מבשמי קדשו, להתעלות במעלות עליונות בטהרת המדות ובקדושת היראה והאהבה הרוממה, המחזקת את הלב הישראלי בצפית ישועה ובכל חוסן ויקר. רק בפרטי הארחות נפלגו חכמי הדורות, איזו מסילה יבחר לו האדם בעסקיו הרוחניים בדרך קביעות. שדעת גדולי החוקרים האלהיים, כרב סעדי' גאון, הרמב"ם[11] והחוה"ל[12] [רב סעדיה גאון ("אמונות ודעות"), הרמב"ם ("מורה הנבוכים") ורבי בחיי אבן פקודה ("חובות הלבבות") – שביססו את האמונה על החקירה השכלית] וסייעתם היא, שיסוד מצות האמונה היא בעצמה מצות הידיעה והתעמקות החקירה הישרה. ובדעתם אחזו כמה מגדולי חכמי הקבלה המעמיקים ע"פ[13] דרכם.

ודעת גדולי חכמי הרגש, שבראשם עומד ר' יהודה הלוי,[14] [ריה"ל, בעל ספר "הכוזרי", שהעמיד את האמונה על ההתנסות ההיסטורית והרגש הדתי יותר מאשר על החקירה] ובעקבותיו אחזו בעל העקדה, [רבי יצחק עראמה, בעל "עקידת יצחק"] הרי"ץ[15] אברבנאל, האב וגם הבן ר"י ליאון אברבנאל, [דון יצחק אברבנאל ובנו ר' יהודה (ליאון) אברבנאל, בעל "שיחות על האהבה"] והרבה מגדולי המקובלים, נבוני לחש של רגשי הנפש, הלכו בדרכם, אשר שדו נרגא, [שהטילו גרזן – ערערו (לשון התלמוד)] בכל המהלך של המחקר ההגיוני, ובססו ביותר את היסודות של עומק קדושת ההכרה השירית של רגשי הנשמה והתעלותה הפנימית. והר"ח[16] קרשקש בעל אור ד' [רבי חסדאי קרשקש, בספרו "אור ה'" ביקר את הפילוסופיה האריסטוטלית ואת שיטת הרמב"ם] תמך שיטה זו דוקא ע"פ עומק ההגיון המחקרי עצמו, ואת בנין הרגש העמוק בתועפות עוזו בנה על יסוד מפלתה של הפילוסופיא ההגיונית. ושיטה זו היותר קרובה לאורחא דמהימנותא [לדרך האמונה (ארמית, לשון הזוהר)] היא הולכת ומתחזקת במהלך הרוח של הדורות האחרונים. ובעקרן של דברים אלו ואלו דברי אלהים חיים, [עירובין יג] ששרשיהם פתוחים בשיטות חלוקות של גאוני בבל בייחוסן אל האגדות, [הכוונה ככל הנראה לדעת רב שרירא גאון ורב האי גאון, שאין סומכים על דברי אגדה, לעומת המייחסים להן סמכות] שהן הן אוצרות קדושת חכמת האמונה שבתורה שבע"פ[17], מכונות הקבלה, מקורות הרגשות הקדושים, ומעינות השירה האמונית העליונה. והדברים הולכים ומתפלשים עד השתרגות השיטות שבמהלך התלמודים הבבלי והירושלמי בנידון עמוק וקדוש זה.

היסוד היותר חזק, שכונן עליו החסיד בעל חובות הלבבות את שיטתו, בדבר חובת מחקר האמונה, הוא מה שפירש בהקדמתו, [חובות הלבבות, הקדמת המחבר] ממה שפרטה התורה ביסוד הקבלה והמסורת, בפרשת כי ייפלא ממך דבר למשפט [דברים יז, ח–יא] בין דם לדם בין דין לדין וגו'[18] וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ד' וגו', ועשית ע"פ הדבר אשר יגידו לך, שאמר "וכשאתה מסתכל במה שכולל הפסוק הראשון מעניני הדינים תמצאם דברים שצריכים לפרוט אותם ולחלקם ולדקדק בהם בדרך הקבלה, לא בדרך אותות השכל, הלא תראה שלא הזכיר בכללם ענין מן הענינים אשר יושגו מצד השכל, כי לא אמר כשתסתפק בענין הייחוד איך הוא, או בשמות הבורא ובמידותיו ובשורש משרשי הדת וכו'[19], והדומה לזה ממה שיגיע אליו האדם בדרך השכל וההכרה כו'[20], אבל מה שתשיב אל דעתך ותשמש בשכלך במה שדומה לזה, אחר שתעמוד מצד הקבלה, שהיא כוללת כל מצוות התורה ושרשיהן ופרקיהן, ותחקור עליו בשכלך ותבונתך ושיקול דעתך, עד שיתברר לך האמת, וידחה השקר" כו'. וכשנדייק בדברי הסוגיא בפרק הנחנקין (ד' פ"ז א'), [סנהדרין פז] בברייתא המפרשת את הכתוב הזה, דכי יפלא ממך דבר למשפט, ובאריכות כל הפרטים, ממך זה יועץ, שנחלק בעיבור השנה, כדמפרש בברייתא השני' שם בסוגיא, וכדפרש"י[21] במקומו, וכן כל הפרטים כלם הנם דברים מעשיים, שאין בהם שום דבר מעניני הדעות ויסודי האמונה, שהם כלולים כלם במושג הרחב של האגדה.

ומסתיעים בזה דברי החוה"ל[22] וההולכים בשיטתו, שהחלק הרוחני של קדושת האמונה קשור הוא במצות הידיעה השכלית, המחברת בדרך ישר את התורה עם הנשמה האלהית של האדם. וזו היא ג"כ[23] שיטתו של בעל "בחינת עולם", [רבי ידעיה הפניני (הבדרשי), "בחינת עולם"] במאמרו "התורה והשכל חיבורם יחד הוא נר אלהים בארץ".

אבל לא כך היא שיטת הירושלמי שם הלכה ג', [ירושלמי סנהדרין פרק יא הלכה ג] שמפרש את המקרא "ממך זו עצה, דבר זו אגדה", וכלל האגדה היא הארת הקדושה האמונית מקרב ולב עמוק, כדברי הספרי על פסוק ואהבת את ד' אלהיך, [ספרי דברים, פיסקא מט (ראו גם פיסקא לג)] כיצד אתה אוהב את המקום, למוד דברי אגדה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו. וע"פ[24] פירוש הירושלמי הולך מאמר הכתוב דכי יפלא בכללות התורה גם על דברים שבלב, והכל מיוסד על יסוד הקבלה של אנשי הקודש היושבים במקום אשר יבחר ה', ומזה נובע כל המהלך של העמקת הקדושה בחכמת הרגש, והשירה הקדושה המופעה על פי מהלך רוח הקודש, שממנו היא תוצאת ההתעמקות הפנימית ברוח התמימות העליונה.

אבל כל השיטות כולן מתאימות הן, שלעולם חכמת האמונה צריכה להיות הולכת ונדרשת הולכת ומתרחבת בישראל, "שכן ארץ ורעה אמונה", [תהלים לז, ג] כמו שצריכה התורה כולה בכללה בכל ערכיה המעשיים, להיות מתגדלת ומתאדרת, ועל כולם נאמר ד' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. ומההמאגדות של כל אורות הקודש הללו יחדיו, של חכמי דור דור ודורשיו יאירו אורות של גדולה, גאולה וישועה, לגוי קדוש שומר אמונים, אשר ישא דגלו בגאון ד', ומציון מכלל יופי אלהים יופיע [על פי תהלים נ, ב] להאיר כל מחשכי ארץ באור עוזו, ואלהים בארמונותיה נודע למשגב, [תהלים מח, ד] והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחך, [ישעיהו ס, ג] וקורא לך שם חדש אשר פי ד' ייקבנו, [ישעיהו סב, ב] ביום הגדול אשר בקרוב יבוא ויופיע, בהופעת ישועת חומות וחיל, [על פי ישעיהו כו, א] בתת ד' מציון ישועה לישראל תפארתו, ושערים ראשם ישאו [על פי תהלים כד, ז] ובגאון שם ד' יבוא בהם גוי צדיק שומר אמונים, [ישעיהו כו, ב] בכל שכלולי בניניו ובכל אוצרות סגולותיו, על מרומי חבל נחלתו, נחלת ד' גאון יעקב אשר אהב סלה. [תהלים מז, ה]

ולמערכה תמימה ונהדרה זו ודאי הוא נושא עיניו כל הדורש טוב לעמו, ודובר שלום לכל זרעו, [אסתר י, ג] אשר בכבודם יחד כת"ר[25].

ידידו מכבדו הדוש"ת[26] באה"ר[27],

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

---

1. בעזהשי"ת - בעזרת השם יתברך
2. מו"ה - מורנו הרב
3. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
4. באי"ו - באות ו' / באופן - לפי ההקשר
5. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
6. וקוב"ה - וקודשא בריך הוא
7. בעה"ח - באתי על החתום
8. עזר"ת - השנה תרע"ז (1916/1917) - כתובה במילה "עזרת"
9. לפ"ק - לפרט קטן (מניין השנים בלי האלפים)
10. פה"ק - פה עיר הקודש
11. הרמב"ם - רבי משה בן מימון
12. והחוה"ל - והחובות הלבבות

13. ע"פ - על פי
14. ר' - רבי
15. הרי"ץ - הרב רבי שמות שמתחילים באותיות י, ץ (למשל: יעקב + ץ) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
16. והר"ח - ו + הר"ח: הרב רבי שם שמתחיל באות ח (כגון חיים / חנוך) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
17. שבע"פ - שבעל פה
18. וגו' - וגומר (וכן הלאה בפסוק)
19. וכו' - וכולי (וכן הלאה)
20. כו' - וכולי (וכן הלאה)
21. וכדפרש"י - וכדפירש רש"י
22. החוה"ל - החובות הלבבות
23. ג"כ - גם כן
24. וע"פ - ועל פי
25. כת"ר - כבוד תורתו
26. הדוש"ת - הדורש שלומו ותורתו
27. באה"ר - באהבה רבה